

Александар Крон

ТРИЈУМФАЛНА
КАПИЈА СМРТИ

ТРИЈУМФАЛНА КАПИЈА СМРТИ

Александар Крон

УЕНБЕРГОВ
АЛАКСИЈА

Александар Крон
ТРИЈУМФАЛНА
КАПИЈА СМРТИ

У П Е Р И О Н
Б И Б Л И О Т Е К А

Књига
1

Уредник
ДОБРОСЛАВ СМИЉАНИЋ

Одговорни уредник
МИЛЕ С. БАВРЛИЋ

Ликовна ојрема
ДРАГАНА НОВАКОВИЋ

За издаваче
СМИЉАНА БАВРЛИЋ
ЈОРДАН РАДОВАНОВИЋ

Александар Крон

ТРИЈУМФАЛНА
КАПИЈА СМРТИ
И ДРУГЕ КРАТКЕ ПРИЧЕ

ГУТЕНБЕРГОВ
АЛЕКСИЈА

Ваљевска штампарија
Београд – Ваљево
1996.

ДА ЛИ СУ БОБА И БУЦА МОГЛИ ДА ПОСТАНУ СОВЈЕТСКИ ПУКОВНИЦИ

После очеве смрти Боба је живео са мајком која је у њега одувек била заљубљена. Њена заљубљеност му је сметала, али је мајку волео онолико колико се мајка воли. Понекад, када би она у својој нежности према њему претерала и почела да се меша у његов сентиментални живот или у његову љубав према коњима, он би бивао љут, затварао би се у своју собу и тамо дуго остајао, читајући, телефонирајући и размишљајући о своме животу четрдесетогодишњака и својој могућој улози у историји и широј друштвеној заједници. Тада његова мама – која се звала Лела – није смела у његову собу ни да провири; њена је дужност била да дежура у трпезарији и да буде на услузи, ако би Боба огладнео или пожелео кафу.

Боба се у своју собу повлачио и када би био нерасположен из других разлога: када би се, по ко зна који пут, уверио да у предузећу ради са идиотима или када би у новинама прочитао нешто веома тужно.

Тога дана десиле су му се обе ствари.

Директор му је рекао да раднички савет никако неће одобрити да се Боби исплати проценат од посла који је Боба сам склопио са једном француском банком. У савету су сматрали да су сви у колективу за-

служни за тај пословни успех, иако је у послу учествовао само Боба.

„Па то нема нигде“, жалио ми се, „свуда у свету од посла добијаш проценат, а овде си сумњив ако радиш.“

Међутим, марксистичка економија је била неумољива и Боба је морао да се помири са чињеницом да о његовом генијалном потезу, у којем је продао незавршену пословну зграду, одлучује неки савет састављен, како је говорио, „од полицајаца, лопова и идиота“.

Истога дана прочитао је у новинама да је на основу „иницијативе“ Савеза бораца неколико месних заједница из Новог Београда јавни тужилац забранио последњи број часописа „Мисао“ због, како је писало, „нама туђих схватања“. Тај часопис је уређивао његов школски друг и пијандура Брана. Ова забрана је за Брану значила губитак посла, а можда и затвор. Боба је Брану много волео, понекад је са њим седео код „Венеције“ и пио, и доводио га кући да Брана мами-Лели рецитује Јесењина. Боба је од Бране позајмљивао књиге, а Брана од Бобе – паре.

Ова два догађаја била су сасвим довољна да Боба буде нерасположен, киван на комунизам и да се, око четири сата поподне, затвори у своју собу.

Око девет увече телефонирао је Буци. Већ по Бобином гласу Буца је осетио да се код Бобе нешто дешава.

„Буцо“, рекао је Боба, „сви су већ дошли. Сприми се и дођи и ти. Чекамо те.“

„Ко су то 'сви'?“ инсистирао је Буца, предосећајући да нешто није добро.

„Ма, сви, а касније ће нам се придружити и неке веселе даме из опере.“

Последња реченица деловала је на Буцу као узбуна. После краћег разговора са својом мамом, која је Буци претила да га ујутро неће будити ако те вечери дође

кући сувише касно, Буца се обукао и отишао код Бобе. Дочекала га је тетка Лела, сва забринута за свога сина који није излазио из собе.

„Је ли сам?“ питао је Буца.

„Сам је“, казала је Лела.

Прва два сата разговор је био уобичајен. Боба је Буци изложио проблем са радничким саветом, а онда су опет прочитали образложење Савеза бораца, овога пута заједно, уз коментаре и псовке. Псовке су се чуле и у трпезарији и мама Лела је била забринута.

Из новина је још могло да се сазна да су односи између Совјетског Савеза и наше земље били крајње затегнути. Амерички председник је изјавио да Америка гарантује безбедност Југославије и америчка Шеста флота је кренула према Јадрану.

Око пола ноћи Боба је Буци поставио једно од фундаменталних питања.

„Бука“, рекао је (тако је Буцу звао из милоште), „а да ли мислиш да ће Америка и даље дозвољавати да у овој земљи комунисти дивљају и раде шта хоће?“

Питање је било постављено тихо и озбиљно. Боба је нагласио речи „Америка“ и „комунисти“.

Буца је био прво збуњен, а онда је праснуо у смех.

„Зезаш, а?“

„Ма, не! Озбиљно питам. Па зар мислиш да ће нам стално давати толике кредите а да за то ништа не добију натраг?“

„А ти мислиш да њима овде треба демократија?“

Сада је Боба био прво збуњен, па онда разочаран пред Буцином неумољивом рационалношћу.

„Али, зашто онда шаљу Шесту флоту?“

„То је зато што“, рече Буца значајно повишеним гласом, „они знају да су Срби стуб одбране ове земље, али нису поморски народ и плаше се воде. Шеста фло-

та треба да Србима помогне да савладају тај страх од воде.“

Боба је схватио да је сваки даљи разговор са Буцом о томе беспредметан. Обојица су утонула у летаргију и дремеж. Лела је морала да им скува још по једну кафу и није смела ни да им каже да треба да отворе прозор како би се у Бобиној соби смањила густа магла дуванског дима.

Најзад, пошто су попили кафу, око један сат после поноћи, Бобино лице се озарило.

„Бука, а како би било да Руси дођу овамо?“

Буца се уозбиљио.

„Па шта би тиме добио; остао би ти комунизам.“

„Да, али би Руси почистили сву ову багру. Ти и ја бисмо им у томе помогли.“

И Боба се једно време са видљивим и загонетним изразом уживања на лицу препустио машти. После пола сата машпања устао је и ходао по соби гледајући у под.

„Шта мислиш, Бука“, питао је на крају свог ходања, замишљен, али не и без наде, са малим осмехом, „да ли бисмо ти и ја тада постали совјетски пуковници? Па Руси би морали да нас награде за наше услуге.“

Буца је стигао кући око два сата ујутро. Његова мама је већ спавала. Ја сам сутрадан срео Бобу неиспаваног.

„Синоћ ми је био Буца“, објаснио је. „Само Бука и последњи људи могу да ти дођу у госте у девет, а оду у два.“

ГОСПОЂЕ ЛЕЛЕ ПОКОЈНИ МУЖ И ДРУГ ЦРВЕНИ

Сахрана Бобине маме Леле била је за Буцу велико изненађење по томе што су се на њој појавили представници општинских власти – бивше и садашње. Не само да су били присутни – они нису улазили у капелу, нису се крстили и разговарали су међусобно док је у цркви трајало опело – него су и држали опроштајне говоре.

Пошто су свештеници, на челу са оцем Жарком, обавили свој посао и отишли са гробља, послератни председник општине Стојков-Радловачки одржао је слово у којем је хвалио Лелино пожртвовање у послератној изградњи. Говорио је о њеном доприносу радним акцијама као и ослобађању жена кроз рад у женским организацијама. Отада је прошло више од четврт века, али, рекао је Стојков-Радловачки, он се још увек сећа Лелиног самопрегора.

Члан актуалног извршног савета, друг Света, говорио је затим о покојној Лели као човеку, стубу породице и дивној мајци. Лелин муж, директор гимназије, био је већ двадесет година мртав и читав терет Бобиног студирања пао је на њена плећа. Тако је говорио друг Света, као да је Лела имала петоро мале деце, а не само

јединца Бобу који је тада већ био у својим четрдесетим годинама и познати правник.

Буци је све то било чудно и сумњиво. Решио је да потражи одговоре на своја два питања у дневнику свога оца који је пронашао у очевој заоставштини.

Прво питање је било зашто су свештеници напустили гробље пре него што су бивше и садашње власти одржале своје говоре. Колико је приметио, није било других сахрана, а време је било лепо.

Друго питање је било зашто је посмртно слово држао друг Света који, бар на први поглед, са покојном Лелом није имао никакве везе, а са њеним сином Бобом био у непријатељским односима још из времена када је Боба био под полицијском присмотром, за време афере зване „Мали аграр“, око несталих пара у Малој аграрној банци, а друг Света познати удбаш.

Буца је веровао да ће на своја питања брзо наћи одговоре. Преварио се. У фрагментима очевог рукописа није било ничега што би га водило одговорима. Било би најједноставније да је могао о свему да пита оца Жарка, али се њему недавно замерио не уплативши на време новац који му је дуговао за парастос својој мајци. Бобу, наравно, није могао да пита ништа. Прелистао је још неколико алманаха и годишњих извештаја о раду гимназије, две-три споменице које је град штампао приликом разних јубилеја, као што је двестогодишњица градске болнице, и неке прилоге грађи за историју града које му је донео његов школски друг Миле, професор историје, да би се тим прилозима похвалио.

Буца је провео цело поподне на дворишној тераси читајући и присећајући се. Најзад, пред вече дошао је до одговора на прво своје питање. Тај одговор ми је испричао у потпуности, у неколико наврата, показујући ми фотографије по алманасима и годишњацима.

Почетком осамнаестог века у град, који је тада био безначајна паланка, почели су да се досељавају Немци. Добијали су од аустроугарских власти земљу, отварали

су радње и ницала је индустрија. Средином тог века у граду су цветали занатство и трговина, а појавили су се богати и културни људи. Тада је, у знак захвалности Богу што је једном град спасао куге, на великој пијаци подигнут камени крст, висок четири метра и обложен плочама од ружичастог мермера на којима је био текст захвалнице.

У деветнаестом веку није било градског сликара који би сликао сцене из градског живота, а да на тим сликама није насликао и велики камени крст око којег се трговало, састајало и светковало. Тај крст је био симбол градског живота, покорности у заједничкој несрећи и захвалности за овоземаљска добра.

У јесен 1944. у граду није више било Немаца. У биртији на периферији, коју је држао бирташ Љуба, отац друга Свете, главни људи у граду, међу којима је био и Стојков-Радловачки и много старији брат друга Свете, чувени друг Црвени, донели су одлуку да велики камени крст са велике пијаче мора да нестане, као симбол, како су говорили, „наше непријатељске прошлости“. Католичку цркву, којој је крст и припадао, нису ништа питали нити су је обавестили о својој одлуци. О томе је обавештено само православно свештенство, којем је и стављено у задатак да крст уклони. Отац Сава, најугледнији православни свештеник у граду, сматрао је да православна црква то не сме да учини, јер би то било дело богохулно и вандалско. „Тако нешто“, рекао је другу Црвеном (који је своје име добио зато што је био риђокос), „могли би да ураде само комунисти.“ Тиме је себи изрекао пресуду.

Два дана пред католички Божић исте 1944. године, дошли су каменоресци и камени крст је исечен на велике коцке и однет у непознатом правцу. Неколико година касније у дворишту породице периферијског бирташа (који је тада већ био покојник) и друга Црвеног виђене су стазе поплочане каменим плочама за које су старији реакционарни и недобронамерни грађани

тврдили да воде порекло од великог каменог крста са пијаце.

Отац Сава је поживео још пола године. Почетак јуна 1945. био је сув и жито је било у опасности. Као што је ред, православна црква и отац Сава су приредили литију са молбом да Бог спасе поља од суше. У повратку, док је литија пролазила поред шумарка, из шумарка је одјекнуо само један пуцањ и само један човек је пао мртав – отац Сава. Убица није никада ухваћен, а полиција је ширила причу да су оца Саву убили четници са којима је он, отац Сава, према причи полиције, сарађивао за време рата, а после рата их издао.

Као далеки ехо успомене на оца Саву, отац Жарко, који га је наследио и који је сада, скоро тридесет година касније, сахрањивао госпођу Лелу, осетио је у себи да мора да оде пре него што почну говораније другова Стојков-Радловачког и Свете. Друга два свештеника, иако много млађи од оца Жарка, схватили су шта треба да чине.

Тако је Буца нашао одговор на своје прво питање. На старој, предратној разгледници, која никоме није била послата, видео се велики камени крст. Буца се сетио крста и његове судбине, свога детињства и оца Саве који је сваке године о Светом Јовану долазио у кућу Буциних родитеља да освешта водицу и славски колач, Савине погибије и објашњења које су Буцини родитељи један другоме шапутали.

За одговор на друго Буцино питање било је потребно време.

Друг Црвени је у време Лелине сахране још био жив, али тешко болестан. По школским годишњацима из прошлих времена Буца је нашао и његово име: друг Црвени је после рата, по изласку из војске, за годину дана завршио вечерњу гимназију. У школском годишњаку за ту годину била је фотографија на којој се видео директор гимназије, покојни Радослав, госпође Леле муж, у друштву матураната међу којима је био и друг

Црвени. Тада се Буца сетио да је покојни директор, који је био добар и образован човек, био бољећив према борцима без школе. Преживевши Јасеновац, у који је доспео са родне Баније, он је после рата имао недодирљивост која му је омогућавала да буде самосталан у процењивању шта је морално а шта није. Његова жена, госпођа Лела, и његов син, мали Боба, сачекали су га и заједно с њим дошли у овај град, далеко од Јасеновца и Баније. Захваљујући Лели он никада није постао комуниста. Па ипак, будући да се нагледао страдања, видео је у новим господарима ослободиоце који су понекад заслуживали да буду награђени и тако што би их мимоилазиле обавезе нормалног света. То је Радославу доносило стабилност у служби и осећање да исправља светске неправде.

О смрти оца Саве и његовом последњем разговору са другом Црвеним Радослав није знао ништа.

То је било све што је Буца могао да утврди онога лета када је Лела умрла, али то није било довољно да објасни присуство друга Свете Лелиној сахрани и глупаву говоранију коју је том приликом одржао.

Објашњење је стигло четири месеца касније. Друг Црвени је у страшним мукама умирао од рака. Његова богобојажљива жена обилазила је свештенике, надрилекаре и видовњаке тражећи своме мужу лек против болова. Један од њих јој је рекао да друг Црвени мора да окаје грехе; најбоље би било, саветовао је, када би се друг Црвени исповедио, причестио и примио миропомазање. После неколико дана оклевања, жена је саопштила другу Црвеном шта јој је речено. Зачудо, друг Црвени је пристао. Позвали су оца Жарка. Сматрајући да црква нема права никога да презре, отац Жарко је цело једно поподне провео насамо с другом Црвеним, поред његовог кревета.

Сутрадан су Боба и Буца знали да је отац Жарко исповедио друга Црвеног. Отац Жарко је, уз сагласност друга Црвеног, испричао Боби како се десило да на са-

храни његове мајке буде и друг Света, а Боба је то испричао Буци.

Када је на почетку лета сазнао да је умрла госпођа Мела, друг Црвени се сетио покојног директора гимназије и своје матуре. Сматрао је да старом директору још увек дугује захвалност. Позвао је свога много млађег брата Свету и заклео га да оде на сахрану и одржи посмртно слово, будући да он сам то није могао. Света је пристао и тако је настао онај бесмислени говор.

Друг Црвени је умро два дана после своје исповести.

ЧИСТА ЉУБАВ

Боба је у свом животу имао две страсти: тркачке коње и жене. Љубав према коњима усадио му је његов покојни стриц са којим је у сезони редовно одлазио на хиподром, још од свог раног детињства.

О тркачким коњима знао је све. Имао је литературу о енглеским шампионима између два светска рата и њихове родослове. Био је и на париском хиподрому, кладио се и зарадио неколико хиљада франака. Улазнице и листиће париске кладионице чувао је на посебном месту. Неколико пута ми их је показивао с великом љубављу, па сам сваки пут морао да саслушам исту причу. Имао је суптилну машту и његове приче о коњима биле су књижевни есеји. На пример, расни тркачки коњи се међусобно паре само ако су сигурни да немају ни кап заједничке крви. Тако је недавно, причао ми је Боба, један одгајивач у Енглеској хтео да спари троструког победника енглеског дербија, чувеног Темпеста, са исто толико чувеном Анабелом, вишеструком победницом бечког и париског хиподрома. Животиње су се допале једна другој, али када је требало да дође до парења, Темпест је оњушио Анабелу, тргао се, почео да рже и копа ногама, а Анабела се потпуно паралисала. То се

понављало сваки пут када су два власника – Темпестов и Анабелин – са томилком шталских момака, футермајстора, цокеја и тренера припуштали Темпеста Анабели. Како је Анабела изгубила апетит и почела мање да једе, људи су одустали од замисли да добију потомке који би морали бити до тада нешто невиђено на хиподромима Европе. Ветеринарски стручњаци су се заинтересовали за проблем, али су причали глупости. Најзад је један познавалац коњске психологије отворио родослове двеју животиња и открио да су Темпест и Анабела још у седамнаестом веку имали заједничког претка – једног арапског лепотана којег је турски султан поклатио британском краљу Чарлсу Другом.

Боба је причао полако и врло тихо. Када је завршио своју причу, имао је сетан израз, а очи су му заузиле.

Почетком седамдесетих година у Енглеској се међу тркачким коњима појавила некаква полна зараза, њихова цена је нагло пала и Боба је, потрошивши сву своју уштеђевину, купио тркачког коња у Њу Маркету, у Енглеској. Била је то лепа кобила Мис Дејзи („Пише се 'Miss Daisy'“, објашњавао је Боба). Она му је донела много среће својим победама, а када није више била за трке, постала је мајка ждребице Долорес.

Мис Дејзи је био први коњ у Бобином власништву. Када сам се дружио с њим, имао их је три.

Велики део свога времена Боба је проводио с коњима или с људима који су са њима радили. Да би могао „да затвори финансијску конструкцију“, имао је две приватне трговачке радње под туђим именима, негде у Славонији, а када то није било довољно, улазио би у ортаклук.

О својим пословима никоме није причао. Када га је једном срео Никола, далеки рођак његовог покојног оца, и запитао како може да поднесе издржавање коња, да би га откачио, Боба је одговорио:

„Боже, Никола, па то је лако. Издржавање коња кошта колико издржавање пса.“

Никола је био пренеражен и није ништа рекао. Касније, кад год би се поменуо Боба, Никола је причао о свом разговору с њим.

„Па замислите, један коњ да кошта као један пас!“

Највеће проблеме правио је Боби његов цокеј. Боба је имао несрећу да му сваки цокеј буде заљубљив и прождрљив. Стално је решавао емоционалне проблеме свога цокеја, причао је његовој жени или девојци како она треба да цокеју обезбеди душевни мир бар у тркачкој сезони. Још већи проблем је била цокејева телесна тежина. Да би је скинуо, цокеј је морао да проводи сате у сауни, наравно, о Бобином трошку. Да би био сигуран да је цокеј у сауни, Боба би био с њим. То је била цена коју је Боба морао да плаћа за доброг цокеја.

После десетак година потуцања по саунама са разним цокејима, Бобино срце је ослабило и на крају сасвим попустило. Почетком оне године у којој ће умрети, он је једва говорио, јер му је огромна анеуризма коју је имао на аорти притискивала неки нерв одговоран за глас. Пљубао је и крв, а одржавао се у животу захваљујући нитроглицерину.

Па ипак, тркачка сезона се приближавала и Долорес је била припремана за трке. У болници, у Бобиној болесничкој соби, био је штаб тих припрема. Долазио је тренер – стари господин Лендваи – затим футермајстор, који се бринуо за правилну исхрану коња, и цокеј који је кобилу јахао. Боба је био забринут, јер припреме, према тренеровим извештајима, нису ишле онако како је он замислио. Долорес је била нежна и неискусна, а цокеј се, изгледа, заједно са својом новом девојком дрогирао.

Да би ствари кренуле како треба, Боба је решио да се једнога од следећих дана искраде из болнице и оде до Долорес. Мене је замолио да му од куће донесем одело и кожни капут. Било је хладно, снег се још није

отопио и ја сам прво био спреман да се упустим у убеђивање да је цела ствар са бекством из болнице, макар и на два сата, сулуда. Па ипак, на крају сам пристао, донео одело и кожни капут, помогао Боби да се обуче, да се искраде из болнице и да се стрпа у „фићу“.

Долорес је била у хиподромској штали, у свом боксу, окренута њушком према зиду, сапима према вратима. Била је то дивна црна омица, сјајне длаке, са белим троуглом на грудима и белим прстеновима изнад копита.

Боба је у бокс улазио полако; ставио је руку на њене сапи, она је окренула главу према њему и зарзала. Нешто је говорио и Долорес га је разумела. Стајао је поред ње окренут зиду, она му је ставила главу на раме, а он је десном руком грлио и миловао. Љубио јој је њушку и покушавао да дохвати њене уши. Она је стризала ушима и грицкала ревере и крагну кожног капута. Када се на мах окренуо да је помилује по врату, видео сам да жмури.

Боба и Долорес су били у загрљају све док се он није заморио. Тада сам га извео из бокса и вратио у болницу. Био је срећан. „Обећао сам јој ново седло“, рекао ми је на растанку.

Друга Бобина страст биле су жене.

„Волим њихову разноврсност“, говорио је.

Имао је за њих неодољиву ненаметљивост и префињеност која их је опчињавала.

Са женом која би му се допадала ступао је у разговор једноставно. Једном је у самопослузи, када није било гужве и када касирка није имала да му врати курсур, па се извињавала, једноставно рекао:

„Не мари, сматрајте то детаљем.“

Жена га је погледала, а он јој је објаснио да недостатак кусура потиче од инфлације.

„Госпођо“, рекао је, „формула за израчунавање количине новца у оптицају сувише је компликована за ко-

мунистичку државу која нас пљачка тако што штампа новац без покрића.“

„Како то мислите?“, питала је касирка.

„То не бих могао овде да вам објасним“, одговорио је Боба, и понудио објашњење уз кафу.

Да би га једна жена занимала, није морала бити превише образована, али је морала имати извесну суптилност. Када би установио да дотична дама нема ту особину, могла је бити најлепша жена на свету – Бобу више није привлачила.

Поред Достојевског, кога је читао у младости, Боба је с времена на време читао песме. Знао је напамет Јесењину „Керушу“ и ту је песму рецитовоа кад год је атмосфера била сентиментална, слушаоци припити, а у близини нека нова дама достојна његове пажње.

Није рецитовоа само Јесењина; читао је и културне додатке дневних листова и неко време памтио стихове које би тамо прочитао. Једном су му се допали стихови једног јужноамеричког песника, чије име није упамтио, и који су, изгледа, описивали личну песникову трагедију. Нарочито му се допао део:

„На левој страни каверна, на десној филтрат.

Докторе, шта се може учинити?

Може се одиграти један аргентински танго.“

Десило се да се тих дана удварао једној новој дами. Повео је разговор о књижевности. У погодном тренутку изговорио је стихове несрећног Јужноамериканца. Као и обично, рецитовоа је полако, наглашавајући оно што треба нагласити и наизглед незаинтересовано посматрао рецепцију стихова на дамином лицу.

„Ах“, рекла је она раздрагано, „танго аргентино.“

Био је то њихов последњи сусрет.

Дама је могла да доживи непријатно изненађење да Боба одједном изгуби интересовање за њу и на други начин. Једном је од свога другара Буце, који се дружио

и са математичарима, чуо за један логички проблем који му се веома допао. Решио је да га исприча дами којој се тих дана удварао. Седели су напољу, у „Градској кафани“, и Боба је скренуо разговор у интелектуалне воде. После увода и кратке припреме, прешао је на ствар.

„Замислите да сте на непознатом раскршћу без путоказа; у околини живе два брата од којих један увек лаже, а други увек говори истину. Ви сте срели једног од њих, не знате којег, и желите да га питате којим путем треба да кренете. Шта бисте га ви, драга моја госпођице, питали тако да на основу његовог одговора одредите који пут да изаберете?“

Госпођица се смешкала, мазила и слегала раменима.

„Немам појма“, рекла је на крају.

Боба није хтео да јој каже одговор одмах; објаснио јој је логичку тешкоћу како би јој помогао. Није јој помогао.

„Па, реците ми онда“, рекла је молећиво.

„Видите, морали бисте да питате: 'Када бих питала вашег брата којим путем да идем, шта би он рекао?'“

Госпођица се нашла у чуду, а Боба је потанко објаснио у чему је ствар.

„Ако сте срели брата лажова, он ће вас слагати, зар не?“

„Да.“

„Али, његов брат би рекао истину, зар не?“

„Да.“

„Међутим, брат лажов би вас слагао о томе шта би његов брат рекао?“

„Да.“

„Дакле, морали бисте ићи оним путем којим лажов није рекао да идете.“

То је дами било јасно.

„Али“, настављао је Боба тријумфално, „ако сте срели брата који говори истину, он би вам рекао шта би вам његов брат саветовао, а тај би вам рекао да идете погрешним путем. Видите“, закључио је Боба уз осмех, „одговор који чујете је увек погрешан и ви треба да идете оним путем којим вам није речено да идете.“

Госпођица је била одушевљена.

„Што волим људе који умеју да се снађу у свакој прилици“, рекла је.

Боба је платио кафу и разочаран отишао кући.

Једна од трајнијих Бобиних љубавних веза била је Љиља која је имала једну једину предност над осталима – помало се разумевала у коње. Током времена њихов однос је постао пријатељски. Љиљин стан је био испод Бобиног.

Почетком маја Боба је, неизлечен, био код куће и Љиља се о њему с времена на време бринула, заједно са својим мужем алкохоличарем који јој се вратио.

Једног јутра је чула како се неко, уз кркљање, стропоштао низ степенице. Био је то Боба. Заједно са мужем пренела га је у његову собу и позвала хитну помоћ, али је Боба већ био мртав. Код себе је имао ново коњско седло које је обећао Долорес.

На Бобиној сахрани био сам са Љиљом. Разговарали смо о Боби с љубављу и искреним жаљењем. Једног тренутка Љиља ми је рекла: „Боба је највише на свету волео *ону* ствар.“

Ћутао сам. Љиља не би могла да схвати оно што бих јој рекао. У том тренутку мој сведок, мој једини, неми сведок била је Долорес и чиста љубав између ње и Бобе.

КОЗА

Господин Ласло Лендваи био је већ пред почетак Другог светског рата познати мађарски коњарски стручњак, тренер неколико галопских шампиона Мађарске. Када је после рата Председник републике Југославије, у својој свестраности желео да има и своје тркачке коње, према мишљењу људи из његове околине, у војним ергелама, у којима су узгајани и коњи Председника, није било довољно добрих коњарских стручњака, па је затражена помоћ од пријатељске нам суседне земље. Тако је господин Лендваи стигао у Београд са намером да ту остане једну до две сезоне. Његов живот у Југославији био је много лакши него у Мађарској, па је ускоро за њим у Београд стигла и његова породица – жена и двоје деце. Научили су српски. Господин Лендваи је тренирао коње Председника Републике, али, будући да је све своје време проводио на хиподромима, тренирао је и друге коње.

Председник Републике је ретко долазио на хиподром и ретко је обилазио своје љубимце. Када је једном дошао у посету војној ергели где су се налазили његови коњи, господин Лендваи му је благо пребацио што га тако дуго није било.

„Господин Председник“, рекао је, „коњ осетљиво биће. Оно тражи љубав. Када Ви долазили често на хиподром, Ваши коњи све победили.“

Председник се слатко смејао и обећао је да ће често обилазити своје коње.

Када је дошло до Резолуције ИБ, господин Лендваи је решио да остане у Београду. Политика га уопште није занимала, коњи су били дивни, а живот у Мађарској могао је постати неизвестан после његовог боравка у Југославији.

Једног дана господина Лендваија је ухапсила војна полиција. Саслушавао га је неки осорни капетан који га је испитивао о томе где је био пре и за време рата, да ли је био у Русији и шта мисли о Резолуцији ИБ.

„Чуо сам за то“, рекао је господин Лендваи, „али ја ништа не знам. Око коња има пуно посла.“

После неколико дана неко од официра из Председникове околине је помислио да би било незгодно да Председник Републике ништа не зна о хапшењу тренера својих коња, па да после за то неко буде крив. Обавестио је Председника, а овај се намрштио:

„Какве су то глупости? Ко је то наредио?“

Поменули су неког капетана.

„Склоните тог луђака“, рекао је Председник. „А Лендваија оставите на миру.“

Тако је господин Лендваи пуштен из затвора у којем је био, како су му рекли, грешком, а капетан је премештен у пограничне јединице.

После неколико година Председник је изгубио интересовање за коњички спорт.

Господина Лендваија сам упознао када је већ био стар. Живео је потпуно сам, јер су га деца, два сина, одавно напустила идући својим животним путевима. Жена му је умрла и господин Лендваи је највише времена проводио на хиподрому, са коњима. Неколико пута је препричавао своје доживљаје са покојним Пред-

седником Републике, који му је остао у лепом сећању, јер му је сваке године за католички Божић слао по пет килограма најбоље кафе, неколико флаша вискија и кутија бразилских цигара. Тако сам и ја чуо причу о његовом хапшењу.

Господин Лендваи је тренирао кобилу Мис Дејзи мога друга Бобе. Његови савети не само докејима, Боби и момцима који су о кобили бринули, него и ветеринарима, били су драгоцени.

Мис Дејзи је била млада расна кобила, са дугим педигреом. Један њен предак је био чувени Електрифај, победник енглеског дербија неке давне године, а мајка је водила порекло из штале из које су били и многи галопери енглеске круне. Боба је чврсто веровао да крв није вода и да ће она учинити своје: једнога дана ће Мис Дејзи бити на првим спортским страницама целокупне штампе. Међутим, Мис Дејзи је била тужна зато што је била усамљена (тако је рекао господин Лендваи), слабо је јела и слабо тренирала. Резултати мерења времена показивали су да је она још врло далеко од пуне форме, а сезона се приближавала. Није помагало ни то што је Боба лично хранио омицу доносећи јој шаргарепу из свог подрума који је претворен у право стовариште коњске хране. На крају је Боба окупио цео штаб који је водио рачуна о Мис Дејзи на договор. Пошто је саслушао сваког ко је имао нешто да каже, господин Лендваи се обратио Боби:

„Господин Бобо, Мис Дејзи један племенит и отмен коњ. Видите, после зелених енглеских ливада где њени преци расли, где коњи понији живе слободно у природи, Мис Дејзи дошла на београдски хиподром, у онај бокс. И шта види? Само зид и стазу. А каква је стаза – то и сами знате.“

„Па шта да радимо?“, питао је Боба.

„Ја мислим њој треба друштво“, рекао је господин Лендваи.

„Али ја не могу да јој купим још једног коња.“

„Не треба коњ – доста је коза.“

Боба се нашао у чуду.

„Коза?“

„Да, господин Бобо, коза.“

Боба је гледао у лица присутних. Сви су климали главом с разумевањем. Докејима и шталским момцима методе господина Лендваија биле су већ добро познате.

„Па, добро“, рекао је Боба, „купићемо јој козу. Сутра ћу се тиме бавити.“

„Господин Бобо“, рекао је Лендваи, „то не може бити обична коза.“

„Него каква?“

„Видите, Мис Дејзи енглески племенити коњ, њен педигре велики. Мис Дејзи не може да се дружи са једном обичном козом; коза мора имати педигре.“

„Господине Лендваи“, рекао је Боба, „о каквом то козјем педигреу причате?“

„Прави педигре“, рекао је одлучно Лендваи, „иначе ништа нисмо урадили.“

На лицима присутних Боба је и даље могао да види само дубоко разумевање за оно што је говорио Лендваи. Није му остало ништа друго него да нађе козу с педигреом.

Боба је припремио кола за пут, узео одсуство из предузећа и запуцао пут Босне. Данима је полако возио по босанским путевима и осматрао околна брда не би ли угледао неку козу. Када би се то десило, скретао би с пута, одлазио у најближу кућу и питао чије су оно козе које је видео одоздо.

„Моје“, рекао би сељак.

„А да ли би ми продао једно јаре?“, питао би Боба.

„Што да не. Хајдемо у кућу.“

Обично би пао ручак или вечера, већ према добу дана – ракија и мезе свакако. На крају, када је тре-

бало да дође до бирања и хватања јарета, Боба би запитао:

„А имаш ли ти, пријатељу, потврду о педигреу тих коза?“

„Шта ти је то?“, питао би сељак.

„Па, ко су им родитељи, како се зову, одакле су и тако то.“

„Човече, јеси ли ти луд? Па то су козе. Ено, оном јарету је оно мајка“, показивао би сељак, „видио си је, здрава је и шта би још?“

Боба је био упоран, рекао би да нема ништа од посла ако сељак не поседује потврду о козјем педигреу, паковао би се и одлазио остављајући укућане у чуду.

„Испраћали су ме као лудака“, причао је касније.

Најзад, после недељу дана сличних сцена, близу Хан Пијеска, наишао је на сељака који је на његово питање да ли има потврду о педигреу својих коза одговорио: „Имам“, и показао Боби неки рачун од земљорадничке задруге од које је купио своје козе. У рачуну је још писало да их је задруга набавила из Холандије, да припадају некој холандској раси (име је било нечитко) и да их је ветеринар прегледао.

Боба је размислио, закључио да ништа боље неће наћи, купио јаре, стрпао га у гепек и кренуо за Београд.

„Наравно, не треба да ти кажем да ме је сељак одрао када је видео да има посла с лудаком који тражи потврду о педигреу једне козе.“

Боба је јавио Лендваију када стиже у Београд као и да ће, из разумљивих разлога, доћи право на хиподром. Када је стигао, цело друштво, на челу са господином Лендваијем, било је на окупу. Пошто су се поздравили, Боба је отворио гепек свог аута и извукао јаре. Однео га је у шталу до бокса у којем се налазила Мис Дејзи, отворио врата и пустио јаре унутра. Коби-

ла је стајала окренута ка зиду. Када је чула врата, свој дугачки врат савила је уназад, са стране, и погледала ка вратима. Јаре је, вртећи својим кратким репом, доскакутало до кобиле, поравнало се с њеном главом и уздигло њушку. Мис Дејзи, огромна у односу на јаре, полако је сагнула главу према њему, зарзала и махнула репом. А онда је почело обострано њушкање, уз севање блицева момака из ходника штале који су чекали баш тај тренутак.

„Добро је“, казао је досподин Лендваи.

Јаре је непрекидно било уз Мис Дејзи, која се од тада променила. Почела је да једе и тренира. У својој тркачкој каријери имала је преко двадесет победа.

Господин Лендваи је надживео Бобу. Ја сам у тркачкој сезони често одлазио на хиподром и после трка седео са њим у цокејској кафани пијући кафу. Разговарали бисмо о коњима и сећали се Бобе.

Једном сам на тркама срео своју другарицу Видосаву. Она је године провела са својом децом, унучићима и псима о којима се помно бринула, јер је чврсто веровала да деца одрастају боља ако имају контакт са животињама. И на хиподром је дошла са унучетом и псом. Седећи са господином Лендваијем повели смо разговор о псећој и коњској психи и ја сам испричао епизоду са Мис Дејзи и јаретом.

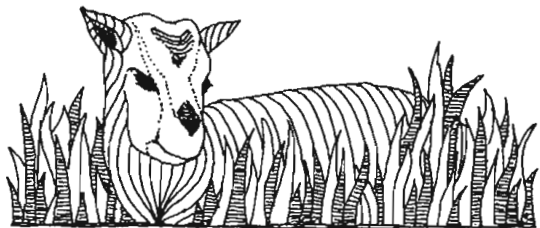
„Да“, рекла је Видосава, „то је матерински инстинкт.“

Лендваи и ја само смо се погледали. Следећи пут били смо на хиподрому сами и Лендваи је повео разговор о Видосави. Ја сам био помало љут на њу због њене ароганције, будући да је дала изјаву о материнском инстинкту Мис Дејзи иако на хиподрому није била годинама и о тркачким коњима није знала ништа.

„Видосава је свакако добра мајка и бака, али она мисли да су коњи исто што и пси“, рекао сам. „Нема појма.“

Лендваи се замислио и дуго ћутао. Већ двадесет година имао је једино своју самоћу и коње. Његову последњу реченицу памтим и дан-данас:

„Само човек који је био усамљен може да разуме једно племенито биће.“

КАКО ЈЕ БУЦА ХТЕО ДА СРУШИ НАРОДНУ ВЛАСТ

Када су Буцини рођаци из Чикага долазили у Европу, дошли су у Катанију, на Сицилији. Био је то Томислав, рођак Буциног оца Владимира, са женом Сицилијанком и сином. Томислав је пао у немачко заробљеништво 1941, а после рата није желео да живи, како је писао, „под комунистичким терором“ него је за живот изабрао Америку. Тада је, после више од двадесет година, први пут долазио у Европу и желео је да види некога од своје фамилије. Будући да се нису усуђивали да дођу у Југославију плашећи се да им се нешто не деси, изабрали су Сицилију, и тамо позвали Владимира. Буцин отац је тада био болестан, Буцина мајка везана за оца, Буцина сестра Ружица је имала двоје мале деце, па је једино Буца могао да се одазове њиховом позиву. Од свог грађевинског предузећа узео је двадесет дана одсуства и отпутовао у Катанију уместо оца.

Буца је с рођацима разговарао о свему. Томислав се после рата није вратио у отаџбину зато што је био виши официр краљевске војске, а њих су, како је поздано био обавештен, по повратку из заробљеништва комунисти убијали по кратком поступку.

„Само у Босни“, рекао је (а он је био оданде), „убили су преко две хиљаде официра бивше југословенске војске.“

Касније, када је можда и могао да се врати, није то више желео.

Буца је показао разумевање за такве разлоге. Изложио је своје погледе на друштво, комунизам, слободу и политику. Веровао је да је вишепартијски систем бољи од комунистичке диктатуре, па макар се она звала и диктатура пролетаријата. Његово излагање било је надахнуто и сликовито, па га је Томислав питао да ли ће то негде објавити. Буца му је објаснио да се у његовој земљи, а у Томислављевој постојбини, за то иде на тешку робију.

„Али“, рекао је Томислав, „можда би то могао објавити у иностранству, под псеудонимом.“

Разговор се на томе и завршио. Растали су се уз узајамна обећања да ће писати једни другима.

И заиста, када се вратио кући пун утисака, Буца је сматрао да треба да допуни излагање својих политичких погледа рођацима из Чикага. У тренутку инспирације, поласкан похвалама своје приповедачком и аналитичком таленту од стрица Томислава, сео је и написао дугачко писмо о томе зашто је против комунистичке диктатуре. То је владавина олоша, систем пљачке и гушења индивидуалности и још сличних ствари.

Буцино писмо је стигло у Чикаго са малим закашњењем. У пошти су издвојена писма за иностранство, однета у полицију (одељење Државне безбедности), отворена, фотокопирана, поново затворена и враћена пошти. Фотокопије су ишчитаване и уништаване ако нису за полицију биле од значаја, или чуване, ако је у њима било нешто политичке природе.

Фотокопија Буциног писма нашла се на столу друга Свете после годину дана. Друг Света је у међувремену био заузет другим пословима и последња ствар на свету му је била да чита хрпе фотокопираних писама. Мрзео

је фотокопије. Па ипак, једног дана су и оне дошле на ред, приликом селидбе Државне безбедности у нову зграду, када је друг Света желео да раздвоји оно што је било за архиву од онога што је било у раду и што ће носити у своју нову канцеларију.

О Буцином писму обавестио је свога шефа кога су сви звали Челик, према роману „Како се калио челик“. Другови Света и Челик озбиљно су се замислили. Председник Републике јурио је Нобелову награду за мир и изигравао великог демократу. Страна штампа држала је под лупом сва политичка збивања у земљи и једно политичко суђење могло би много штошта да поквари.

Осим тога, хапсити Буцу и осудити га није било пријатно ни због локалних прилика. Буца је потицао из угледне породице. Његов отац, који је недавно умро, био је носилац Албанске споменице и Златне Карађорђевог звезде с мачевима, фабрикант авиона тридесетих година, добротвор Градске болнице у којој је у потпуности опремио офталмолошко одељење и лични пријатељ неких народних посланика.

Ставили су писмо у сеф да чека боље дане.

Прошле су отада још две године и Буцино предузеће је добило један велики посао у Ираку. Буца је пожелео да неко време проведе на том градилишту, јер је одувек хтео да види Месопотамију, у којој је први пут, у давној прошлости, донет закон о грађевинарима према којем су плаћали својом главом рушење сваке грађевине коју су изградили ако је то била последица грешке у пројекцији или несолидне градње.

Директор се сложио и Буцин захтев проследио радничком савету и Удби на разматрање. Другови Света и Челик су извукли Буцин досије из сефа и позвали јавног тужиоца Јеленковића на консултацију.

„Што се тиче међународног положаја наше земље и стања у радничком покрету“, рекао је Јеленковић, „тренутна ситуација је повољна. Руси нас ионако стално

оптужују да смо издали ствар социјализма и ово је можда прилика да им покажемо да греше.“

То што је „међународни положај наше земље у свету био повољан“ значило је само да је Председник Републике дигао руке од Нобелове награде за мир и да је светска штампа била заокупљена другим сензацијама.

Иако нису читали страну штампу, другови Света и Челик су знали за ту чињеницу.

Да би Председник Републике постао званичан кандидат за Нобелову награду за мир, требало је да га неко за ту награду предложи. Тај „неко“ је морао имати углед и морао је бити странац (иначе би друг Председник био предлаган сваког месеца). Избор је пао на рођака принца Ренијеа од Монака, грофа Грималдија, чија је лоза потицала од једне ђеновске породице из дванаестог века, богатог човека од угледа и утицаја, блиског (како се могло прочитати у страној жугој штампи) италијанским масонским ложама и Нобеловом комитету у Ослу. Било је познато да је гроф Грималди страстан ловац, па га је Председник Републике позвао у лов на високу дивљач. Гроф је позив прихватио, допутовао са својим секретаром и слугом и сместио се у новоотворено раскошно одмаралиште затвореног типа близу Бугојна у Босни. Лов је пратила гомила француских новинара. Пошто је убио јелена капиталца, грофу је приређена вечера на којој га је амбасадор пријатељске нам земље питао да ли мисли да је Председник Републике заслужио Нобелову награду за мир. Гроф је уверљиво климао главом и говорио:

„Свакако, свакако; његова екселенција Председник Републике се истиче својим напорима.“

Сви су мислили да је посао завршен и да ће предлог у најскорије време отићи у Осло. Међутим, десило се нешто непредвиђено. Председник је позвао грофа да остане сам у одмаралишту неколико дана дуже него што је било предвиђено. Гроф је прихватио понуду и

решио да следећи дан проведе у пешачењу по околини коју је одмах заволео због непрегледних шума. У току шетње, са пратњом у којој су била и два француска новинара, наишао је на кућу чувара ловишта и два дечака који су се играли у близини. Један од француских новинара је говорио српски и заподенуо је разговор с децом, распитујући се за имена околних планинских врхова и изговор имена најближих села. На крају су деца питала „ко је онај с брадом“, показујући на грофа.

„То је један чувени ловац“, одговорио је новинар.

„Да ли је он убио нашег Горана?“, питао је један од дечака.

Брзо се испоставило да је Горан био јелен капиталац којег је гроф претходног дана убио, да је био сасвим питом, да је долазио до куће где су деца живела и да им је узимао храну из руке.

Гроф је инсистирао да чује превод приче, а када је чуо, прекинуо је пешачење и вратио се у одмаралиште да се спакује. Трофеј – јеленске рогове – није хтео да понесе са собом. Сматрао је да је преварен. Тачно је да је неки његов предак у петнаестом веку био обични убица који је једне ноћи, преобучен у калуђера, залупао на закључана врата темпларског утврђења на југу Француске, а када су му врата отворили, извадио је нож и поклао домаћине за рачун француског краља. Па ипак, породицу Грималди су касније красиле само витешке врлине, о чему су сведочила многобројна одликовања зарађена махом на бојном пољу, добијена од неколико краљева и папа. У седамнаестом веку у породици је било и славних физичара и проналазача. Ово што му се претходног дана десило – да убије питомог, домаћег јелена уместо дивље животиње – било је испод сваког, а нарочито витешког нивоа.

Гроф Грималди је отпутовао, а француски новинар је објавио причу у неким француским новинама. Та је прича преведена за тајни билтен Централног комитета, који су примали само неки чланови из тзв. „руковод-

ства државе“ (нико није тачно знао ко чини то руководство, јер се његов састав мењао према расположењу Председника Републике). Чувар ловишта је ухапшен, а другови из обезбеђења који су били у грофовој пратњи оштро су укорени и премештени на друге дужности зато што нису спречили разговор између француског новинара и чуваре деце. Тајни билтен су препричали друговима Свети и Челику људи из обезбеђења Председника Републике, па за њих информација добијена од јавног тужиоца Јеленковића о „међународном положају наше земље у свету“ није била никаква новост.

Информација да Руси пребацују како је наша земља издала ствар социјализма била је у извесном смислу новост. Руси су ту оптужбу често изрицали, а она је понекад била знак да на унутрашњем плану следи погром интелектуалаца и политичких противника. Чињеница да је оптужба поново изречена могла је бити знак за почетак новог обрачуна, и то је била та „новост“.

У ствари, „оптужба“ је била Јеленковићева интерпретација. Цео догађај са Русима имао је друкчији ток.

Неколико дана раније Председник Републике је приредио званичну вечеру за неке амбасадоре. Том приликом се совјетски амбасадор пожалио Председнику како је у неком „овдашњем“ филозофском часопису прочитао два чланка у којима се „врло ружно говори о марксистичкој филозофији у Совјетском Савезу и марксизму уопште“, а такође и о политичкој клими у овој земљи. „Докле ћете *и*о трпети?“ , питао је совјетски амбасадор. Није добио никакав одговор, али је Председник сутрадан позвао своје најближе сараднике на разговор.

Све ово је Јеленковић чуо од свог старог ратног друга, генерала из родног краја Председникове жене који је такође присуствовао вечери.

Другови Света и Челик показали су Јеленковићу Буцино писмо, а овај је одмах решио да подигне оп-

тужницу због „ширења лажних вести о нашој земљи“, „неистинитог приказивања стања у нашој земљи“, „непријатељске пропаганде“ и „покушаја насилног обраћања народне власти и насилне промене друштвено-политичког система“. Другови Света и Челик су се згледали; додуше, Буца су знали површно, али су били сигурни да је Јеленковић претерао.

После Буциног хапшења све је ишло врло брзо. Иследник је Буцу прво питао да ли је то што је пред њим заиста његово писмо. Буца није могао да избегне потврдан одговор. Једино га је чудило што се његово писмо налази у иследниковим рукама.

„Ви сте ово писмо послали емигрантском и непријатељском часопису 'Наша реч' да га овај објави.“

„Нисам“, каже Буца.

„Онда су га том часопису послали ваши рођаци.“

„Али писмо није објављено“, бунио се Буца.

„Није“, сложио се иследник, „али је постојала намера да се оно објави.“

Оптужница је ублажена и преиначена. Сада се односила само на намеру да се „неистинито прикаже стање у нашој земљи“ и намеру да се тако нанесе штета угледу наше земље у свету.

Да би читаво суђење Буци добило неки већи значај, у дневном листу „Експрес“ појавио се фељтон у наставцима о опасној терористичко-диверзантској групи која је, захваљујући интелигентном, брзом и ефикасном деловању органа безбедности, откривена и похватаана. Један наставак се звао „Ко је био Буца“. То је, према фељтону, био наизглед миран, симпатичан инжењер у једном грађевинском предузећу, а у ствари опасан тип преко кога су стизала наређења терористима и диверзантима, из Чикага, колико су органи могли да утврде.

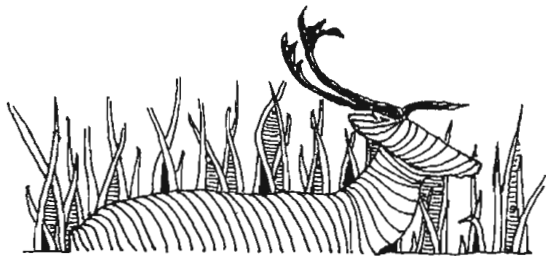
Буца је осуђен на пет година затвора. Половину казне је издржао у пожаревачком затвору „Забела“ ра-

дећи свој посао грађевинског инжењера, а онда је пуштен због доброг владања.

Буца никада није успео да сазна да његови рођаци из Чикага нису послали његово писмо било каквом часопису. Узалудно им је писао, његова писма су завршавала код друга Свете који их је једно време чувао, а онда уништавао. Буца никада више није добио писмо из Чикага; и она су била у надлежности друга Свете. Буцине рођаци у Чикагу је требало спречити да сазнају да је Удба отварала Буцина и њихова писма и да је Буца због свога писма робијао, а Буцу је требало држати у уверењу да је Томислав, одушевљен Буциним идејама и начином изражавања, одлучио да његово прво писмо пошаље „Нашој речи“. На неки други начин на који је његово писмо могло да дође у руке иследника, у својој бескрајној честитости, није ни помишљао.

До краја свога живота Буца се повремено питао како је његово писмо доспело у руке Удбе. О томе је имао сасвим прихватљиву теорију.

„Замисли“, жалио ми се неколико година касније, „та Удба је имала свог човека у редакцији оног емигрантског часописа.“

ПОСМРТНА МАСКА АГАМЕМНОНА

Марта је била једна од најсложенијих Буциних љубави, са страшћу као основом. Ту страст је открио једне ноћи, после неколико месеци дружења и обостраног удварања, када је са Мартом први пут водио љубав у њеним колима, испред Музеја савремене уметности. Откриће је било обострано; ни Марта до тада није ни са ким водила љубав са толико жара, без трунке стида, опреза или уздржавања. Када су се следећи пут видели, причали су о тој ноћи са усхићењем, занели су се и заборавили да је реч била о њима самима.

Наставили су да се виђају код Буце. У почетку Буциној мами се то није много допадало. Сматрала је да Буца не би смео „да се толико заноси“. У ствари, Марта јој се није допадала, јер се понашала „слободније“ него што је госпођа Буцина мама била у стању да поднесе. Марта је то осећала, али није за то марила. Када је једном дошла Буци у посету, она и Буца су седели у Буциној соби, а мама, да би показала како према Марти ипак гаји наклоност, скувала је кафу и донела је у собу. Задржали су је да са њима попије своју. Како није имала столицу да седне, јер је у Буциној соби увек био неред, са књигама разбацаним по поду, по столу и столицама,

села је на Буцин кревет и само што кроз тај кревет није пропала.

„Боже, Буцо“, рекла је, „овај кревет се распада.“

„Није ни чудо“, рекла је Марта. „Када бисте ви само знали шта је тај до сада издржао!“

Мама је била пренеражена. Када је Марта отишла, рекла је Буци:

„Буцо, ти заиста немаш среће. Где само нађеш те дроцке.“

„Мама“, рекао је Буца скоро увређен, „Марта није дроцка! Она није мислила ништа лоше. А ти знаш колико тај кревет има година.“

То је било први пут у животу да се супротставио својој мами. Тако се нашао разапет између своје страсти према Марти и везаности за мајку, у виду нелагодности и уверења да чини нешто што она не би одобравала. Био је васпитан, како се то говорило, „у патријархалном духу“, чија је основа била пуританско хришћанство, схваћено дословно. Секс је у њему сматран грехом, осим ако је био у браку и у функцији рађања. Тако је Буца веровао да ће га мама сматрати грешником. Пуританско васпитање добио је од мајке која у животу није била запослена него се посветила деци.

Током времена Буцина мама се променила. Постала је трпелива и попустљива према Буци. Сегила се да је недавно изашао из затвора. Његову везу са Мартом почела је да сматра допуштеном сексуалном слободом коју је он заслужио својом патњом, мада би била срећнија да је поред Буце била нека друга жена.

Буца није био свестан да му се мама променила. Према Марти је осећао исту страст као на почетку. Неколико пута су током лета и ране јесени водили љубав у башти, иза шупе у шипражју, док је мама у салону пила кафу са својом пријатељицом. Мамина пријатељица је наслутила шта се у башти дешавало.

„Буцо“, питала је једном значајно се осмехујући, „какве су бресквице ове године?“

У башти није било ниједног дрвета брескве.

Овога пута мама је била на Буциној страни. Када је пријатељица отишла, пала је у ватру.

„Успаљеница матора! Како је није срамота! Шта јој пада напамет!“

Буца и Марта нису ништа рекли, као да се то њих није тичало.

Марта је предложила Буци да изнајме стан и да у њему заједно живе. Буца се нашао на раскрсници. Никада се до тада није одвајао од своје маме, иако је био у својим четрдесетим годинама. Предлог је био примамљив и рационалан, Марта је добро зарађивала правећи зубне протезе и била је спремна да, бар привремено, поднесе већи део финансијског бремена. Уосталом, у њеној кући је била гужва коју су стварали отац, мајка, брат и снаха Шпањолка. Седели су једни другима на глави и сви су једва чекали да се неко исели.

У новембру је Марта изнајмила једнособан стан на десетом спрату једног новобеоградског солитера и тамо се преселила. Буца је био свакодневни гост, али је често спавао и код куће, код своје маме, јер после смрти свога мужа она није волела да буде сама.

Живот с Мартом био је напоран. Љубав су водили врло често и Буца, поред посла, ништа друго није радио.

У раној младости Буца се определио за интелектуални живот. Водио је дневник, по угледу на свога оца, преводио са француског и немачког, писао написе из историје уметности и играо шах. Шах му је била страст. Играо га је прилично добро, понекад би учествовао на викенд турнирима, али сам га ја упамтио по томе што је имао изграђену филозофију шаха. Прочито је многе књиге о шаху и умео је да их цитира. После меча Корчној-Спаски за првенство света у којем је Спаски, по

савету, како се тада причало, једног земунског психолога, успео да изнервира Корчноја, и Буца је у својој кући играо шах према тим упутствима. Мали сто са шаховском таблом стављао је насред собе, испод јаког светла које је долазило од сијалице од двеста вати, на глави је имао капу са шилтом и наочаре за сунце. Противник би био збуњен ако се не би сетио меча Корчној–Спаски, није код себе имао такве наочаре (партија је могла почињати и у поноћ), знојио се испод огромне сијалице и питао се у себи да ли је Буца нормалан. Буца је глумио природност, као да се шах увек тако игра и није обраћао пажњу на противника. Као црни играо је неко отварање које је сам измислио и које је називао „српски гамбит“. Потези су текли овако: 1. e4 e5 2. Sf3 Sc6 3. Lc4 (или Sc3) f5. Противник би био изненађен и често би губио партију. Буца је био поносан на свој изум, али шаховски стучњаци нису о том отварању имали високо мишљење. Буца је био врло упоран, налазио је појачања и постепено изградио нешто налик на витешко-морални став. Српски гамбит је посебно волео да игра против јаких играча, губио је од њих те партије, али је био поносан када би они признавали да их је у њима намучио.

Желео је да напише књигу о шаху. Пре него што су се појавили популарни компјутерски програми за играње шаха имао је о шаху развијену теорију. Свој приступ називао је структурним. Свака фигура и свако поље на шаховској табли имали су своју вредност у виду једног броја и Буца је испитивао разне начине на које би се нека вредност могла приписивати различитим позицијама. Сматрао је да би играчи морали да сабирају, одузимају, множе и деле те бројеве, а не да се ослањају на просторну интуицију. Поред тога, текст његове књиге морао је имати и књижевну тежину и, разуме се, морао је бити написан на француском. Једном ми је поклатио неколико страница своје књиге о шаху под насловом „Partie du jeu des echecs – tourbillon de structures“ (Партија шаха – вихор структура). Оне су почињале

овако: „L’explication structurelle des principes du jeu des echecs offre une nouvelle compréhension de ce jeu séculaire tant complexe que simple, dont les vrais connaisseurs puissent juger l’importance ainsi que la portée. Sa mise en valeur rendra le jeu plus subtile encore et exigera également davantage d’ingéniosité du joueur. Car, les joueurs sont en même temps les scénaristes, qui, en faisant marcher les pièces blancs et noires lors d’une partie, échangent les messages entre eux-mêmes. Chaque coup façonne l’articulation d’une structure, tandis que les temps de réflexion de l’adversaire la fait geler. Chaque coup est ainsi l’image d’une idée.“¹⁾

Друга велика Буцина замисао била је расправа о архитектонским вредностима разних нацрта за храм Светога Саве на Врачару. Проучио је нацрте који су били послати на конкурсе 1906. и 1926. године и прочитао све што се код нас о томе могло прочитати. Највише му се допала књижица Косте Страјнића, дубровачког историчара уметности и критичара који је жестоко замерао Српској православној цркви што приликом расписивања конкурса није водила рачуна о уметничкој страни храма, што је расписала конкурс само за држављане Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, што је захтевала да храм буде у српско-византијском стилу из доба кнеза Лазара и што је у конкурсну комисију изабрала три неспособна београдска архитекта.

„Погледај“, причао је Буца показујући ми странице те књижице, „ништа се од тога времена није променило на боље.“ Коста Страјнић је писао: „Највиши фактори

1) Структурно објашњење принципа шаха пружа ново разумевање ове древне игре, сложене колико и просте, чији би прави познаваоци могли да процене значај и значење. Његово прихватање учиниће игру још суптилнијом и тражиће од играча још више генијалности. Јер, играчи су истовремено писци сценарија који, померајући беле и црне фигуре током једне партије, међусобно размењују поруке. Сваки потез уобличава артикулацију једне структуре, док је време размисљања противника замрзава. Сваки потез је тако слика једне идеје.

српске цркве не само да не разумеју архитектуру старих задужбина него ни не признају стваралачки рад архитеката?! Они не верују да је архитектура уметност и да се уметник не задовољава копирањем старих већ стварањем нових форма.“

Месеца јула једне године Буца и Марта су решили да колима прођу кроз Грчку и дођу до мора где ће се одморити. Кренули су према Скопљу и Битољу, где су прешли границу Грчке, а онда су се упутили на Запад, према језеру Касторији, где су се задржали два дана. Пут су наставили кроз вреле, полупусте грчке пределе, ка Гревени и Метеорима, ка Кардици, Ламији и Амфиси. Најзад су, касно поподне, стигли у Делфе. Марта се успут разболела, имала је јаку главобољу, па, пошто су нашли собу и сместили се, Буца је сам одшетао до клисуре где се, према предању, налазила пукотина из које су избијала испарења Аполоновог пророштва. Посматрао је сенке с друге стране клисуре и учинило му се да се тамо нешто померило. Ништа. „Можда нека животиња“, мислио је у себи. Омамљену свештеницу није срео; место је било мрачно, изгледало је тајанствено и напуштено. Враћајући се у насеље није предосетио сусрет који ће му донекле изменити живот.

Сутрадан, после разгледања остатака храмова и стадиона свратили су у музеј. Пробијајући се кроз гомили туриста који су слушали своје водиче дошли су до бронзане статуе младића у природној величини, победника у трци двоколица, на питијским играма у Делфима, у петом веку пре Христа. Буца се скаменио. Обилазио је кип и гледао га са свих страна. Младић је у рукама држао остатке узда, изливане такође у бронзи. Али очи! Загледан у даљину, према кланцу, издигнут изнад гомиле која га је славилa, његово лице је било без осмеха, а из његових очију могла се прочитати порука о ништавности света. Први пут је човек, још пре скоро две и по хиљаде година, имао оно осећање уза-

лудности и неизбежног смираја, а затим лаганог удаљавања реком понорницом.

„Chanson à boire de la misère terrestre“ („Винска песма о земаљској беди“), шапутао је Буца назив првог става Малерове „Песме земље“.

„Шта причаш, Буцо?“, питала га је Марта, али се он на њу није обазирао. „Јеси ли полудео? Свет те гледа. Хајдемо одавде.“

Једва га је одвукла од бронзане статуе. Изашли су, али се Буца још два пута враћао да погледа очи бронзаног младића који се није радовао својој победи у трци двоколица.

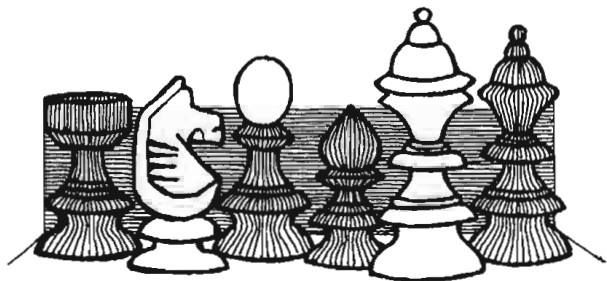
На крају су сели у кола и отпутовали у Атину.

Буца никада није завршио своју књигу о шаху. Није написао ни своју расправу о Храму Светога Саве на Врачару. Објавио је два написа о неким сеоским црквама у околини Земуна које му је наручио његов школски друг Миле за локални часопис.

У Атини је Марта и даље била болесна. Лежала је три дана у хотелској соби док је температура на улицама непрекидно била изнад 30 степени, а у подне близу 40. Када се Марта придигла, рекла је да жели на море, али је Буца оклевао. Хтео је да проучи археолошки музеј. У томе су провели два следећа дана. Марта је морала да чека Буцу који је проучавао сваку статуу, сваку вазу, сваки рељеф. Другог дана пред затварање желео је да још једном погледа златну посмртну маску из XVI века пре Христа, нађену у Микени. Била је то маска једног ахајског краља сахрањеног у гробу V у кругу А. За ту маску је Хајрих Шлиман веровао да је маска Агамемнонова. Буца је пред њом стајао зачаран још првога дана. Осетио је жмарце када је на плочици испод ње прочитао Шлиманово и Агамемноново име. Стајао је опет пред том маском и сећао се свога оца који му је неке давне предратне године причао о Хајриху Шлиману, аматеру, који је све своје имање потрошио на ископавање Троје и Микене. Захваљујући њему,

Шлиману, Буциним јунацима из Илијаде и Одисеје удахнута је стварност. Сада, гледајући посмртну маску која је могла да буде Агамемнонова, Буца је био дубоко срећан зато што лепота која је одредила његово детињство и рану младост није била фантазија него историја. И док се сећао „Бисерја грчких прича“ које је саставио професор др Стјепан Сркул у Загребу, прве књиге о грчким митовима, а у ствари историје, коју му је отац поклонио још 1940. године, Марта се љутила, вукла га из музеја и није имала нимало разумевања за његове успомене.

Послушао је Марту, изашао напоље и још исте вечери напустили су Атину на путу за море. Али ту неосетљивост Мартину није могао да заборави нити да јој опрости. И поред све узајамне страсти која га је одушевљавала, када би о њој причао с нежношћу или усхићењем, много касније, када већ дуго нису били заједно, с малом тугом би се сетио посете археолошком музеју у Атини и Агамемнонове посмртне маске.

БУЦА СЕ СЕЋА И НИЧЕГА СЕ НЕ БОЈИ

Неколико пута годишње Буца је падао у депресију, размишљајући о својих педесет и нешто година и схватајући да ће и остатак живота исувише личити на прошлост.

„Бојим се да ћу умрети у комунизму“, рекао ми је једном.

Тада би затварао шалоне на прозорима са улице, како би они који би га тражили помислили да није код куће, гасио светло и повлачио се у некадашњу девојачку собу која је сада била препуна књига, старих новина и његових бележака расутих по поду. Када би време дозвољавало, повлачио би се на клупу у најдаљем кутку своје баште како не би чуо звоно на улазним вратима. Тада је волео да посматра како његова кучка Барбара лежи неко време испред њега и нетремице га гледа, а када изгуби наду да ће се он с њом играти, склупча му се крај ногу и спусти главу на његову ципелу.

Када би криза наступила у пролеће, пред годишњицу смрти његове мајке, највише би се сећао свога детињства. Само је једном у таквом стању имао снаге да преводи песме Светога оца, папе Војгиле, које су биле посвећене мајци – Мајци Божијој.

„То је мајка свих нас“, говорио би понекад и почињао да звижди госпел песму „I can see everybody's mother“, да бисмо поверовали како он ни мислима о мајци као ни својој побожности не придаје сувише велики значај, а превођење стихова Светога оца (искључиво тако је звао папу) сматра чисто књижевним догађајем.

Његово рано детињство било је везано за Сремску Митровицу. Сећао се окупације и свога оца коме су Немци запленили фабрику авиона. Највише се, ипак, сећао усташа.

Једне зимске вечери враћао се са својом мамом и сестром Ружицом кући када их је сустигао камион пун усташа. Са камиона се орила песма:

„Поглавниче, поглавниче,
ти си дао владу
да кољемо, да кољемо
српску децу младу.“

„'Влада' овде значи 'власт', 'право'. А мама је стала и стегла нас уз себе: није могла да верује својим ушима.“

После рата Буцином оцу је одузета сва имовина, у име народа, као припаднику буржоаске, експлоататорске класе. Напустили су Сремску Митровицу и преселили су се у Земун, у кућу над којом су делили власништво са својим рођацима.

Понекад се сећао послератних дана.

„Право комунистичко насиље“, причао би ми када бисмо размењивали успомене, „убијање у првим данима после ослобођења, пљачке и отимачине сваке врсте.“

Тетка Милена, старија сестра његове мајке, имала је мужа Видоја, мајора Југословенске краљевске војске, који је, као и стриц Томислав, 1941. пао у немачко заробљеништво. За разлику од Томислава, Видоје је одлучио да се врати у отаџбину. У лето 1945. тетка Миле-

на је добила писмо од Међународног црвеног крста у којем је обавештена да ће транспорт југословенских ратних заробљеника из Немачке стићи до Загреба и да она може свога мужа тамо да дочека.

Тетка Милена и Буцина мама су се спремиле да заједно оду до Загреба и да дочекају Видоја. Решиле су да поведу и Буцу, који је тада имао тринаест година, и он је радосно кренуо с њима.

На загребачком Главном колодвору препуном света који је чекао заробљенике, провели су неколико сати дуже него што су рачунали. Када је воз предвече стигао, потекле су сузе, настало је грљење и љубљење, а онда се свет полако разишао. Увече на Главном колодвору остали су тетка Милена, Буцина мама и Буца: Видоје није стигао. Када се Милена у станичној војној команди распитивала о Видоју, речено јој је да је он у возу погинуо несрећним случајем.

Ништа више није могло да се сазна на загребачком Главном колодвору. Буца се са мамом вратио кући, а Милена је остала у Загребу да уђе у траг телу свог мртвог мужа. Није сазнала ништа: ни када, ни где, ни како је погинуо њен Видоје. Није сазнала ни да ли је сахрањен нити где је сахрањен, ако је сахрањен. Сазнала је само да је он у том возу био једини официр. Саветовали су је још да оде кући, јер се ионако ништа више не може учинити: о свему ће бити званично обавештена.

Никада није добила подробније обавештење о погибији свога мужа несрећним случајем и никада јој није речено где је њен муж сахрањен. Писала је Међународном црвеном крсту: тамо нису имали појма о неком несрећном случају, јер уласком у Југославију транспорт бивших ратних заробљеника није више био у његовој надлежности.

Успомена на тај послератни дан касније се у Буцином сећању повезала са разговором који је водио на Сицилији са стриком Томиславом скоро четврт века

касније: Видоја је убила Озна, само зато што је био официр Југословенске краљевске војске.

У тренуцима депресије Буца се сећао и дана проведених у затвору, а нарочито разговора са иследником. После неколико саслушања иследник је схватио да пред собом има сасвим безазленог човека, али је било касно, јер се подигнута оптужница није могла повући: ствар је била политичке природе, а о томе су одлучивали Партија и Удба. Покренута машинерија није се више могла зауставити. Буцу је нарочито тешко теретио део оптужнице који се односио на његово начелно залагање за вишепартијски систем: то је квалификовано као намера да се насилним путем промени друштвено-политичко уређење земље. То што су се и неке друге личности јавно залагале за вишепартијски систем није била никаква олакшавајућа околност за Буцу.

„Ето“, говорио му је иследник, „да сте нека угледна јавна личност, само бисте изгубили посао: овако ћете робијати.“

У другим приликама између Буце и иследника развила би се права полемика.

„Па зар не видите да социјализам побеђује свуда у свету?“, питао је иследник. „То је историјска нужност“, настављао је као да се преслишава лекције научене на партијском курсу из марксистичке филозофије.

„Социјализам је једно стање духа, а не некаква нужност“, одговарао би Буца, „то је једно одвратно стање духа.“

„Ви, дакле, не видите да социјализам мора победити.“

„Не, ја то не видим. Он може да победи, али се ја надам да у свету још увек има разумних и поштених људи који то неће дозволити.“

„Ви, дакле, сматрате да реакционарне снаге имају право да гурају клипове у точкове нашег историјског развоја“, протумачио би иследник Буцину мисао. Тада

би Буца заћутао и одбио да одговара на иследникова питања. Тражио би присуство адвоката, на што би добио одговор:

„Ви мора да сте много гледали америчке филмове.“

Прошле су године, стари Председник Републике, тек што је помислио да ће његова владавина бити вечна, умро је, нови се још припремао за устоличење, а идеје због којих је Буца робијао постале су тема дана. О вишепартијском систему разговарало се јавно, а предстојало је оснивање и неких партија. Комунистички великодостојници и марксистички првосвештеници били су одлучно против нових партија. Причали су како то не ваља, како је то превазиђено, како то није демократија, како је то на штету народа, како је то непартриотски, јер су друге партије само стране агентуре и шпијунски центри.

Па ипак, убрзо су никле и неке нове партије. Буца је већ помислио да неће умрети у комунизму. Поколебао се у тој својој нади када је постало јасно да су вође у већини нових партија бивши комунисти и када је почело да се сумња да је неке од тих партија основала сама Удба. Једнога дана на састанку руководства једне од њих главном вођи је из сакоа испао службени револвер, својина Удбе.

После прославе годишњице оснивања у Буцином предузећу, неки су наставили да пију у оближњој кафани. Међу њима је био и Буца. Десило се да је на крају у кафани остао сам са портиром за кога се у предузећу знало да ради за Удбу. Разговор је био весело и пријатељски све док нису поменули нове политичке партије. Портир је волео инжењера Буцу и после веће количине пића потпуно је пред њим отворио душу.

„Ако до нечега дође“, рекао је, а оно „нечега“ односило се на било шта што би могло да угрози власт комуниста, „прво ћемо побити вас писмене.“

„Зашто писмене?“, питао је Буца.

„Зато што ће они први да издају.“

Разговор се ту завршио. Портир није био у стању да објасни зашто би писмен човек нешто издао, ни шта би издао, ни коме би издао. Једина, савршено јасна одређеност била је спремност на убијање писмених.

Буца се касније сетио да такве мисли не чује први пут. Давно, пре тридесетак година, када је служио војску, у једном разговору с командиром чете чуо је да би у „случају напада на нашу земљу у прве борбене редове била послата интелигенција“.

Сличне мисли нису биле привилегија само удбаша и комуниста: у неким новинама тих дана Буца је прочитао изјаву неког опозиционог политичара да су „нама најважнији сељаци, јер су стуб наше одбране“, иако није било никаквог знака угрожености земље. Из остатка изјаве је следило да други грађани не морају ни да постоје.

Све је то Буци кварило расположење и уверавало га у микроскопску величину шансе да једнога дана, како је говорио, комунистима „види леђа“. Још када је на телевизији чуо изјаву једног бившег удбаша, а сада писца, која је гласила: „Власт смо у крви освојили, па ћемо је у крви и предати“, било му је јасно да од његовог сна да преживи комунизам нема ништа.

„Када би ми неко понудио да поново проживим овај исти живот“, рекао ми је када смо се после тога видели, „не бих ту понуду прихватио.“

Следећих дана Буца се после посла затварао у кућу. Пролазећи једне вечери поред његових спуштених шалона, приметио сам једва видљив зрачак светла. Дуго сам звонио и Буца ми је најзад отворио. Увео ме је у девојачку собу. На столу, поред стоне лампе, која је била једини извор светлости у читавој кући, биле су распрострарене мапе. Погледао сам и видео да су то карте предела који се пружао од Београда, преко Мачве и Јадра до источне Босне, у размери један према педесет хиљада.

„Шта ће ти ове мапе?“

„Гледам како да се извучем из Београда, када се оно буде десило, а да ме не ухвате.“

Гледао сам га у чуду.

„Ко да те не ухвати?“

Значајно је климао главом.

„А шта ће се то десити?“

„Оно“, рече, „оно што се ипак мора десити.“

„Када?“

„Не знам, али тада морамо бежати.“

Још увек нисам схватао.

„Е, драги мој, шта ћеш учинити онога јутра када сазнаш да су се претходне ноћи отвориле тајне преграде у челичним касама и из њих извадиле запечаћене конверте са списковима за стрељање, а ти си на сваком од тих спискова.“

Сада ми је све било јасно.

„Ако ти мислиш да ћеш побећи негде где те нико неће наћи, грдно се вараш. Прво ће те сељаци, ако те већ они не убију, пријавити полицији.“

„Али они нису комунисти“, Буца се није дао.

„Свеједно, учишиће то из користољубља, страха од власти или из љубави према власти.“

Буца је био разочаран. Ћутали смо неко време и заборавили о чему смо разговарали. Остатак вечери провели смо играјући шах. Када сам полазио, Буца ми рече да само залупим улазна врата.

„Зар се не бојиш“, питао сам, „да спаваш крај незакључаних врата?“

„Баш ме брига“, рече Буца и леже на кревет у ципелама. Схватио сам да се сетио нашег разговора с почетка те вечери. Гледајући горе, у плафон, лаганим покретима десне руке направи на себи велики знак православног крста.

„Под овим крстом нико ми ништа не може.“

Изашао сам и, као што ми је рекао да учиним, само залупио улазна врата.

ДВА БУЦИНА СНА. БУЦА ПРЕДВИЂА СВОЈУ СМРТ

Када је Буца изашао из затвора, у којем је био две и по године због својих политичких убеђења, дуго није могао да се запосли. Иако су сви у граду знали за њега и његову судбину, сажаљевали га због ње, нико, ко је могао, није желео да му да посао.

Буца је живео сам са својом мајком у великој родитељској кући, јер се Ружица, његова сестра, са породицом одселила у свој независни живот.

Неколико година пре затвора био је ожењен пет дана. Његов друг Боба ми је испричао, када сам се једном распитивао о Буци и времену у којем га нисам познавао, да је Буца жена оставила шестога дана.

„Замисли“, рекао је Боба, „Буцина жена је трећега дана отишла од куће, није се враћала два дана, а када је дошла кући он је био толико прост да је пита где је била. Сутрадан је на клавиру нашао писмо и прстен који му је вратила.“

После изласка из затвора почео је да даје часове математике.

Ђаке му је набављала сестра Ружица, његова мама, а своју децу на часове математике доводиле су и његове школске другарице. Током година постао је угледни

приватни професор математике и тиме је наставио да се бави и пошто је најзад нашао посао у једној грађевинској фирми.

Имао је ђаке свих узраста, од основаца и гимназијалаца до студената техничких факултета и економије.

Хвалио ми се да пажљиво бира своје ђаке.

„Када ми нека брижна мама доведе своје дете, кажем јој: 'Госпођо, ја сам озбиљан човек и нећу да Вам узимам паре ако сматрам да је то узалудно. Зато ћу вашем детету одржати први час бесплатно, али ћу утврдити да ли је оно идиот или од њега нешто може да буде. Ако утврдим да је идиот, тај час Вам нећу наплатити, али нећу ни Вашем детету да дајем часове. Ако будем сматрао да од њега нешто може да буде, наплатићу Вам и тај први час'.“

Не знам да ли је то била истина или плод Буцине маште, али сам сигуран да никада није утврдио да је неко дете било идиот за математику.

Када су ђаци били млађи, волео је дечаке, а када су били старији, волео је девојчице.

Према својим ђацима гајио је велику љубав и за свакога је имао специфичне методе наставе математике, у зависности од његовог узраста.

Десетогодишњаке је дочекивао с капом од папира на глави, правио и њима такве капе и показивао на капама оштре, праве и тупе углове, троуглове и квадрате, сечице и симетрале. Деца су га гледала без даха и све упијала.

Бројевима их је учио на латицама георгина из своје баште, које је сабирао, одузимао, множио и делио са цветовима шебоја и зевалица.

Када му је мајка после десетак година умрла и када је велику родитељску кућу делио са кучком Барбаром, дозвољавао је добрим ђацима да се, за награду, с њом играју.

Гимназијалце је покушавао да научи и стварима које нису били обавезни да знају.

„Видиш“, говорио им је, „Блез Паскал је знао за математичку индукцију када је био твојих година.“

И покушавао је да им објасни Фибоначијеве низове чију је индуктивну дефиницију знао.

„Замисли да имаш пар зечева који сваког месеца донесу на свет два нова зеца различитог пола; нови зечеви такође после месец дана донесу на свет два зеца различитог пола; твоје зечева нико не једе, живи су и здрави. Колико ћеш имати зечева после годину дана?“

Понекад је са старијим ђацима расправљао о религији и објашњавао им разлику у схватањима Светог тројства између католика и православаца. Они су волели такве расправе и пристајали су да их Буца води у католичку цркву ако су били православци, или у православну ако су били католици, како би им објаснио разлике између мисе и литургије.

Буца је на свој начин био врло побожан. Суботом и недељом би поранио и обишао јутарње службе Божје у православној и католичкој цркви. После тога поразговарао би са оцем Жарком и жупником Стјепаном. Како у граду није више било синагоге, о Талмуду и Књигама Мојсијевим расправљао би са рабином Мордехајем Вајсбергом, када би га овај посећивао у летња предвечерја. Био је то галицијски Јеврејин који је, из Буци неразумљивих разлога, пристао да живи у овим крајевима.

Нарочито је волео да слуша проповеди жупника Стјепана. У празној цркви, пред неколико поспаних баба са пијаци, жупник Стјепан би, када би на вратима цркве угледао Буцу, у својим проповедима коментаришао оно што је тога јутра прочитао у комунистичким новинама.

У новинама је писало како у Ел Салвадору јачају снаге Народног фронта и како је радничка класа у са-

везу са сељаштвом решила да збаци стране експлоататоре. Жупник Стјепан би рекао:

„Ел Салвадор! Земља која носи име Спаситеља. Но, што се тамо збива? Сотонина завјера под црвеном заставом!“

Буца би био задовољан и после проповеди наставио би разговор са жупником.

Био је поносан када би неки студент дошао код њега на часове математике. Још у својим студентским данима набавио је скрипта из, како је говорио, „математске анализе“ чувеног Јове Карамате, професора Универзитета, који је напустио земљу, јер није више могао да гледа интелектуални олош који се ширио по универзитету својим партијским линијама. Професор је отишао у Швајцарску, али је Буца, више од тридесет година после тога, учио своје ђаке по тим скриптама.

„То је најбољи курс математске анализе“, рекао је.

Ја сам га исправљао:

„Каже се 'математичке' анализе, а не 'математске'.“

Он је био упоран и даље је говорио по своје „математска анализа“.

Једном сам га растужио рекавши му да за уџбеник треба да узме неку савременију књигу.

„Али, зар ти не знаш ко је био Карамата?“

„Знам“, рекао сам, и прекинуо разговор о томе да не бих ствар погоршавао.

Сваке године, после изласка из затвора, Буца је покушавао да успостави везу са стрицем у Чикагу. Написао би по неколико писама почевши од краја године, када би стрицу честитао Нову годину и Божић. Никада није добио одговор. Његова писма завршавала су у Удби, као и писма стрица Томислава, који се такође чудило што од Буце нема никаквих вести. Приликом свакодневног прегледа и фотокопирања писама за иностранство Буцина писма, као и писма из иностранства

упућена Буци, посебно су испитивана. Због једног таквог писма, пре двадесет година, Буцу је послао на робију друг Света. Све док је друг Света радио тај посао, пажљиво је издвајао она писма из којих би се могло сазнати како је Буца допао робије и уништавао их. Када је друг Света у служби узнапредовао и почео да се бави политиком, Буца је доспео на листу оних чија је пошта и даље била под посебном присмотром. Ту листу поштовали су наследници друга Свете.

Буца би почетком сваког лета причао како ће га провести у Чикагу, јер су га тамо позвали рођаци. Баш је, ето, ових дана од њих добио писмо. Знао бих да је све то измислио, по начину на који је причао и по начину на који ме је гледао. Није то била обична лаж него његова машта и жеља да се то заиста деси. Није се то никада десило. Буца је скоро свако лето, док смо се дружили, проводио у својој башти, са кучком Барбаром. Само је два лета провео у добровољном и бесплатном поправљању кровова православних манастира у Лици и Далмацији.

Када су почеле да му отичу ноге и када се појавио шећер у крви високо изнад нормале, изгубио је и сваку жељу да напусти своју кућу.

У међувремену, стари Томислав, брат његовог оца, умро је, његова жена Марија се вратила на родну Сицилију, а син се оженио и отишао из Чикага на Нови Зеланд. Буца у Чикагу није више имао никога.

Почетком једног маја Буца је схватио да није више могуће да је Томислав жив. Тог пролећа, једне суботе ујутро, у рану зору, сањао је велико дрво, голих грана начичканих црним птицама. Небо, огромно, које се видело кроз грање, било је заталасано сребрним облацима који су, на средини неба, били осветљени јаком светлошћу. Из њих је изронила једна бела птица. Тада су са дрвета полетеле две црне птице и отерале белу. „Глас“, шапутао је Буца у себи, „глас више чути нећу.“

Сутрадан у православној цркви молио се пред великом иконом Богородице коју је он звао Среброручица. Ту икону су православној цркви поклонили грчки трговци који су се у граду настанили у деветнаестом веку. Веровало се да је икона чудотворна и верници су Богородици љубили руке. Да би је сачували неоштећену, трговци су сакупили паре, Богородичине руке опточили сребрним оклопом, а на главу, као и на главу Христа, ставили сребрну круну.

Молећи се пред иконом, Буца је погледао Богородицу у лице и она му се насмешила. Оцу Жарку није рекао ништа, али је претпостављао шта би тај осмех могао да значи.

У априлу је сањао необичан сан којег се још увек сећао. Ходао је обалом мора које је било љубичасто и спајало се са небом исте боје. Требало је да то буде далека Катанија у којој је једном био, пре четврт века, где је први пут видео стрица Томислава. Закорачио је у љубичасту маглу док је иза себе чуо гласове сестре Ружице и њене деце који су га позивали и молили да се врати.

Сада је тај сан повезао са осмехом Богородице Среброручице. Био је сигуран да је одгонетнуо смисао тог осмеха.

„Ускоро ћу је видети“, рекао је пошто ми је испричао оба сна и причу о Богородичином осмеху.

Последњи ђак у Буцином животу била је Верица, студенткиња архитектуре. Желела је да поправи свој просек на факултету и узимала је часове код Буце. Буца је радио с њом по Караматиним скриптама.

„Верице“, рекао је Буца једнога дана, после свога сна, за њу сасвим неочекivano, „хоћу да пређемо цела скрипта, и интеграцију на векторским просторима.“

Било је то много више него што је Верици било потребно.

„Али, зашто?“ питала је.

„Знаш“, одговорио је Буца, „хоћу све то да завршимо пре него што отпугујем и хоћу да будем сигуран да смо то добро савладали.“

„А куда путујете?“, питала је Верица.

Буца се уозбиљио.

„Идем на један велики, велики пут са којег се, можда, нећу вратити“, рекао је, и после кратког ћутања погледао Верицу шеретски, како она све то не би узела сувише озбиљно, и наставио да прича о математици.

Још два пута је Буца инсистирао да пређу цела Караматина скрипта и Верица је пристала. Радиле су скоро свакодневно, а Буца је рекао да јој то неће наплатити. Верица је опет питала Буцу куда путује. Била је упорна. Најзад, он није имао куд и рекао је:

„Имам неке рођаке у Чикагу и већ дуго ме зову да их посетим. Крајње је време да то урадим.“

Буца је с Верицом успео да пређе Караматина скрипта.

„Сад могу мирно да отпутујем“, рекао јој је на разјаву. „Es ist vollbracht – испуњено је“, навео је Христове речи с крста, на немачком, како их је чуо у Баховој Пасији по Јовану, коју је тих дана, после дужег времена, поново открио.

Сестру Ружицу је замолио да га посећује свакога дана. Десило се једном да је она била у великом послу и да два дана није могла да га посети. Трећег дана нашла је свог брата у коми. Пренели су га у болницу и он је касније умро од апоплексије не долазећи више к свести.

БУЦИНА КУЧКА И ТАЧНО ВРЕМЕ БУЦИНЕ СМРТИ

Пре једанасст година Буци је умрла мама; било је то када је он имао педесет година. Њега је то веома погодило, јер је био, како је то наш заједнички пријатељ Тоша формулисао, „мамосисавац“.

Буца је живео сам са мамом која се звала Катица, скраћено Ката. Они су били везани једно за друго, али је он био више везан за њу него она за њега. Ја је нисам познавао, јер сам са Буцом почео да се дружим после њене смрти.

Ката је од цвећа највише волела руже боје кајсије. Сваке године Буца је на дан Катине смрти стављао две руже боје кајсије, једну преко друге, у облику крста, на кревет на којем је она умрла. Тај кревет се од тога дана није померао, као ни ормани пуни Катиних ствари. Буца је с времена на време те ствари претурао, вадио их из ормана и од њих правио гомиле по поду с намером да их „среди“. То је радио годинама, али није успео да среди Катине ствари. Понекад би на главу стављао Катин шешир, који је она носила пре и за време Другог светског рата у Сремској Митровици, и тако, усред „сређивања“, дочекивао госте. Извињавао се да није стигао да све „среди“ (није „средиио“ ништа), али никада

није објаснио зашто је на глави имао Катин шешир који је могао да скине пре него што би гости дошли.

Сваке године је Буца давао Кати парастос (било је то у месецу мају), и на тај парастос позивао своје пријатеље, чак и оне – међу којима сам био и ја – који нису познавали Кату.

Док је Ката била жива, Буца је у кући држао мачку. Али, када је Ката умрла, Буца је осетио огромну самоћу и његова сестра Ружица, која је с времена на време долазила Буци у госте, замолила ме је да Буци набавим и неко псето. Ја сам се за помоћ обратио својој другарици Видосави. Она ми је препоручила једну младу кучку која се изгубила и коју су њен син и његови другови нашли на улици и довели Видосави. Видосава је тада имала око себе седам цукаца које је скупљала по улицама. Неки су били расни, а неки обични авлијари, али их је она подједнако волела, пазила и посматрала.

Млада кучка коју је наменила Буци била је, по њеним речима, умиљата и добра, стара око шест месеци. Одneo сам је у „фићи“, а Буца јој је дао име Барбара.

Барбара се брзо навикла на башту, двориште и Буцу. Мене је такође псећи лудо волела: када бих дошао, скакала би на мене и лизала ме. Израсла је у мешавину вучјака и авлијара, а неки предак јој је можда био и теријер. Имала је добру нарав и Буца јој је кувао. Проживели су заједно све ове године до Буцине смрти. Буца је о њој измишљао приче. Хвалио је њену интелигенцију и доброту. Научио ју је да живи у љубави с мачором који му се доселио пре неколико година.

Када је Буца пренет у болницу, где месец дана није долазио к свести, Барбара је била сама. О њој су се бринули Ружица и њен син Владимир.

Два дана пре Буцине смрти Барбара је почела да завија. Завијала је тужно и непрекидно, од недеље у по-

дне до понедељка увече. Званично, Буца је умро у уторак. Будући да није био при свести, могуће да је он умро онога тренутка када је Барбара престала да завија, а да то нико није приметио.

Само је Барбара знала тачно време Буцине смрти.

МАРУСЈА

Владимир Андрејевич Стољаров био је, пред крај Првог светског рата, прекомандован у Кронштат, у морнарицу, где се истакао храброшћу и ревношћу, а онда је постао ордонанс адмирала Александра Васиљевича Колчака, команданта црноморске флоте. Када је адмирал последње године рата извршио државни удар и прогласио се врховним командантом руске армије, Владимир је остао уз њега. Пратио га је на његовим пугевима по сибирским тајгама и Далеком истоку, у рату против црвене револуције, преносио адмиралова наређења белим чешким одредима на Уралу, а како је знао немачки и француски, био је и официр за везу са снагама Антанте. Двапут је адмиралу, који је већ био завео војну диктатуру, у борби са црвенима спасао живот. У време када је адмирал ипак потучен и заробљен, Владимир је био на путу ка Орелу, генералу Дењикину. Ту га је, фебруара 1920, стигла и вест да је адмирал Колчак стрељан у Иркутску, у својој педесет и осмој години.

Владимир је остао код генерала Дењикина, кога је упознао кратко време пре тога, у жеку заузимања Украјине од стране белих и уједињења кубанске и донске армије генерала Краснова. Сада је преносио поруке на

Крим, а када је Дењикин потучен код Вороњежа, Владимир је са остацима Дењикинове војске отишао генералу Петру Николајевичу Врангелу. Није имао среће: генерал Врангел је новембра 1920. потучен и црвени су заузели његова утврђења на Перекопу. Заједно са генералом Владимир је, као и многи други официри и војници руске царске армије, успео да се у Севастопољу укрца на један енглески брод и да се, после непријатне и опасне пловидбе, нађе у Цариграду. Ту је после године и по дана потуцања по белогардејским војним кантинама, прихватио позив Његовог Величанства Краља Срба, Хрвата и Словенаца Александра I и патријарха српског Димитрија Павловића, који је био упућен свим руским емигрантима да се настани у њиховој новоствореној земљи. Како пише у Енциклопедији коју је издвачка кућа „Просвета“ издала у Београду 1963. године, већина тих царских, белих, емигрантских официра и војника играла је у новој отаџбини реакционарну и контрареволуционарну улогу.

Владимир никада више, бар за свог овоземаљског живота, није видео своју руску земљу, свој северни Урал, ни своје Перегребное, на Обу – „сребрној реци која је текла око његовог срца“ – где је ишао у гимназију, ни Бурмантово, где су му некада, пре него што су били побијени, живели родитељи и где је тако волео да у планинским потоцима лови пастрмке и лосо-се и да слуша како сељаци за „прозор“ кажу „вукно“, а не „акно“.

У новој отаџбини Владимир се настанио у лепом граду Вршцу, запослио се у Водној задрузи прво као геодета, а онда као инжењер (инжењерство је учио у војним школама царске Русије) и живот је проводио надзирући кретање подземних вода и канале које су по Банату ископали Холанђани још за време Марије Терезије. После неколико година купио је кућу близу лутеранске цркве, од последњих припадника породице Везенковић. Та породица је наводно изумирала, јер није

било мушких наследника, а многобројне кћерке, које су биле богате лепотице и брзо се удавале, нису се рачунале у наследнике.

Владимир се оженио Ларисом, кћерком Семјона Висарионовича Донченка, генерал-лајтнанта у армији Врангела. Ларису је упознао још као полусмрзнуту дванаестогодишњу девојчицу на енглеском броду којим су, заједно са његовим превасходством генерал-лајтнантом, стигли у Цариград. Лариса је од њега била млађа петнаест година. Првих десет година брака нису имали деце, а онда им се родила кћерка Марусја која је ишла у исту гимназију у коју сам ишао и ја.

Првог октобра 1944. године Црвена армија је прешла румунско-југословенску границу и дошла до Вршца. Руске хаубице и топови били су размештени иза електричне централе, сакривени и камуфлирани иза бедема канала Марије Терезије о којима се Владимир тако ревносно бринуо. Немци нису имали артиљерију, па су само тешке митраљезе поставили у двама торњевима велелепне катедрале, изграђене 1862. године у неоготском стилу. У зору другог октобра почела је руска канонада и Марусја је плакала, јер јој је било жао, иако је била православне вере, католичке цркве без које није могла да замисли свој лепо родни град. Немци су се убрзо предали. И као после отварања седмог печата, „поста тишина на небу око по сахата“: канонада се утишала и људи су изашли из својих подрума. Када је Владимир погледао кроз прозор на улицу, уместо седам анђела са седам труба, угледао је усамљеног војника Црвене армије како иде средином улице, бос, блатњавих ногу, подвијених ногавица до испод колена, са шлемом на глави, уморан и замишљен. На шлему је имао црвену петокраку звезду, а иза себе је на два точка вукао тешки митраљез „максим“.

Владимиру су пред очима поново биле слике из ровова код Вороњежа и Перекопа; зажмурио је и склонио се с прозора.

После неколико дана, једне вечери, неко је лупао на капију. Била су то два партизана и један совјетски официр.

„Да ли можете да примите на стан друга црвеноармејца?“, питао је један од партизана.

Нису имали куд и мајор Црвене армије, Константин Васиљевич Стасов, уселио се у собу с улице. Две недеље су се једва виђали, а онда је мајор пао у кревет од запаљења плућа. Док је трајала болест, Лариса се повремени бринула о мајору, кувала му, прала му је веш, а Владимир је неколико пута с њим разговарао.

Разговори са Стасовом оставили су на Владимира дубок утисак. Разговарали су највише о рату. Товариш Стасов био је одликован у тенковској бици код Курска, рањен и касније пребачен на украјински фронт.

Стасов је причао и о својим породичним приликама. Отац му је одведен као завереник 1935. после убиства Кирова 1. децембра 1934. и о њему више ништа није чуо. Тек много касније сазнаће да му је отац убијен исте године када је ухапшен, једне ноћи, у дворишту затвора Лубјанка у Москви, рафалима из митраљеза, уз брујање мотора тешких трактора. О свом оцу ни са ким није разговарао изван породичног круга и ово је било први пут да га помиње у разговору са неким изван тог круга.

Разговарали су и о општим стварима. Да ли ће у Русији бити могућ напредак упркос православљу? Владимир је знао, а Стасов му је то и потврдио, да се православна црква у Русији налази у бедном стању, лишена својих посуда, храмова који су претворени у складишта, као и великог броја свештеника који су поубијани још у време револуције. Па ипак, мислио је Владимир, када се једнога дана ствари буду средиле (није тачно знао шта би то значило, али је веровао да ће се то десити), православна црква ће опет стати на своје ноге и заузети место које јој припада. Да ли ће она опет бити конзервативна као у време царске Русије

или ће имати разумевања за дух новог времена? Да ли ће Русија моћи да се врати токовима цивилизације или ће остати изван њих било је питање које је себи постављао још Пушкин, а сада Владимир Стасову. Стасов није увек знао одговор, питања није, можда, ни разумевао сасвим добро, али је сматрао да су на месту, јер му је мајка била врло побожна.

Мајор је оздравио и отишао. Владимир је још дуго размишљао о својим разговорима са Стасовом и препричавао их мом оцу и мамином рођаку Душку. Душку се једино није свиђало како Руси остварују своје победе над Немцима.

„Они не штеде своје људе – има их много и олако шаљу људе у смрт.“

Највише су га плашили колхозии.

„Само то да нам не уведу“, говорио би зажмутивши и ширећи руке.

„Па добро“, рекао би Владимир, „у градовима ипак нема колхоза.“

Од тада су прошле три године. Руски језик је био обавезан предмет у школама, а како није било довољно наставника, неки вршачки Руси прихватили су се тог посла. Тако је мени руски језик предавала тетка Лариса Семјоновна Стољаров.

Откако више није била дете, Марусја није са својим родитељима долазила у нашу кућу и ја више нисам знао њен изглед. Враћајући се из школе једнога дана пролазио сам поред куће Стољарових. Велика, тешка дрвена капија била је затворена. Испред ње, са рукама пуним саксија са цвећем стајала је девојка покушавајући да отвори капију. Без успеха. Притрчао сам и притиснуо кваку.

„Много вам хвала“, рекла је. Када сам је погледао, осмехнула се. Никада пре тога нисам видео тако зелене очи. Загледали смо се једно у друго и тада сам први пут схватио да у погледу девојке може постојати, како би

Душко Матић рекао, тајни пламен, само мени видљив, ако то она жели. Убрзо смо се препознали. „Па ти ћеш бити диван младић“, приметила је одушевљено, а онда је кроз лишће аспарагуса и мушкатла пружиала своје усне да ме пољуби у образ.

„Чекаћу те да одрастеш.“

Марусја је од мене била старија три године.

Прве две године Информбироа Владимир је подносио с чуђењем.

„Како је могуће“, питао је мог оца, „да смо до јуче били браћа, а данас смо највећи непријатељи?“

Мој отац није знао да одговори. „То ти је политика“, једино би рекао.

Људи су нестајали из својих кућа, са улица, са посла. Иако он сам није био угрожен, јер је Удба тачно знала ко је био Владимир Андрејевич Стољаров, осећао се бедно. Иако је и овде и у Русији био комунизам, Русија је ипак била његова постојбина и тешко је подносио сваку ружну реч коју би чуо на рачун своје прве отаџбине. На крају, 1951. године донео је одлуку: вратиће се у Русију.

Моји родитељи нису могли да верују. Лариса Семјоновна је била очајна. Покушавала је Владимира да одврати од такве намере. Вадила би исечке из совјетске штампе из 1918. године, које је њен отац понео са собом из Русије и које је она сачувала. Читала је Владимиру чланке који су, по њеном мишљењу, морали да га подсети како се уопште нашао у Вршцу.

„Зар си заборавио“, питала га је и стављала пред њега лист Црвене армије „Красная газета“, од 1. IX 1918, у којем је, после атентата на Лењина и Урицког, писало: „Без милости, без поштеде убијаћемо стотине наших непријатеља. Нека их буде на хиљаде, нека се подаве у сопственој крви. За крв Лењина и Урицког нека се пролију потоци буржоаске крви – више крви, што је могућно више крви.“

„Нисам“, одговарао би Владимир, „али то је било пре тридесет и три године.“

„Па шта, они се нису променили. А погледај ово“, и додавала би му страницу листа „Известия“ од 4. IX 1918, на којој народни комесар за унутрашње послове Петровски пише у свом телеграму: „Мора се прекинути са млакоћом и сентиментализмом... Крупан број талаца ваља узети међу буржујима и официрима. Масовна стрељања морају се безрезервно примењивати на најмањи покушај отпора или на најмањи покрет међу белогардејцима... Административна одељења која дејствују у Милицији и у изванредним комисијама морају ... бескомпромисно стрељати све оне који су уплетени у белогардејску активност... Не сме бити ни трунке оклевања, ни најмање неодлучности у примени масовног терора.“

„Знам све то напамет“, одговарао би Владимир, „али то је било давно. Зар ниси чула Стасова? Он није помињао никакав терор.“

„Владимире Андрејевичу, ми смо по њима буржуји и нас ће стрељати“, молила је Лариса и показивала на чланак Лациса из 1918. у часопису „Красный террор“: „Ми не водимо рат против појединаца. Ми искорењујемо буржоаску класу. У истрази не тражимо доказе о томе да је оптужени делом или речју радио против совјетске власти. Прва питања која ваља да поставите јесу: Којој класи он припада? Које је његово порекло? Каквог је образовања или позива? Та питања треба да одлуче о судбини оптуженог. У томе почива значај и суштина црвеног терора.“

Када ни то није помагало, Лариса би потражила чланак Зиновјева у листу „Северная коммуна“. „Да бисмо савладали своје непријатеље, морамо имати сопствени социјалистички милитаризам. Морамо за себе придобити 90 до 100 милиона становника Совјетске Русије. Што се преосталих тиче, немамо шта да им кажемо. Они морају бити уништени.“ На тај лист Вла-

димир је био посебно осетљив, јер су га издавали људи из Вечеке која му је стрељала родитеље. Владимир би заћутао, размислио за тренутак и рекао: „Већ сам одлучио. Враћамо се у Русију.“

Кућа је продата и све је било спремно за одлазак. Па ипак, Владимир Андрејевич Стољаров није отпутовао из Вршца. Умро је једно поподне, неколико дана пред полазак, у сну. Марусја га је нашла мртвог када се вратила из школе. Сахранили су га на вршачком гробљу, у делу где су се сахрањивали Руси. Волео сам тај део вршачког гробља и кад год бих одлазио тамо, на гроб своје мајке, обилазио бих и гробове Руса које су моји родитељи познавали.

Лариса Семјоновна и Марусја Владимировна су се спремале за одлазак. Једнога дана, док смо у школи чекали да почне час руског језика, уместо наставнице Ларисе Семјоновне Стољаров појавиле су се заједно Лариса и Нина Ивановна Штаљ. Лариса је, док смо стајали у својим клупама, после краћег ћутања, рекла: „Дети, ми се растајемо. Ја више нећу предавати рускиј јазик. Вољите своју домовину.“ Са очима пуним суза изашла је из учионице. Никада је више нисмо видели. Тај час, као и следеће часове, одржала је Нина Ивановна.

После неколико месеци пронели су се гласови да су Лариса Семјоновна и Марусја Владимировна у Бугарској, у једном концентрационом логору. После четири године Лариса је у бугарском логору умрла од скорбуга. Марусји се изгубио траг. С времена на време чуле су се гласине да је Марусја убијена, да је спасена, да се удала, да живи у граду Костроми.

„Како је то ружан град“, рекао ми је друг који је тамо радио за неку словеначку фирму.

После четири деценије, када сам већ потпуно заборавио Стољарове, разговарао сам са Асеном Давидовим, бугарским пријатељем.

„Да ли ти је познато да су у Бугарској педесетих година постојали концентрациони логори?“, питао сам га.

„Да“, рекао је, „сасвим извесно. У њима је било и репатрираних Руса. Сећам се једног написа у новинама из тога времена у којем се говори о опасним типовима које чувају неподмитљиви бугарски стражари. Мислим да су сви ти Руси пребачени у Совјетски Савез, у логоре на Колими. А зашто питаш?“

Испричао сам причу о Стољаровима.

„Дирљиво“, рекао је Асеп. „Али ја не знам ништа више. У то време био сам дете.“

И док се данас, после толико година, враћам кући стојећи у препуном аутобусу градског саобраћаја који ме вози Булеваром Лењина, као да ме вози право у социјализам, ја се сетим велике, зелене вршачке капије пред којом је стајала Марусја са цвећем у рукама и још увек је видим како покушава да ме пољуби. Њен осмех и њен поглед су онај тајни пламен који се у мени неће угасити док сам жив, који оплемењује стражаре бугарског концлагера, топи ледену страву колимску и улепшава далеки ружни град Кострому.

Чини ми се да ме Марусја негде још чека.

БУЛЕВАР ЛЕЊИНА

У априлу 1918. године руски цар Николај II Романов, царица Александра, њихове четири кћери и царевић Алексеј пребачени су из Тоболска у Јекатеринбург, престоницу Уралске области.

Посебно окрутни уралски окружни совјет у лето 1918. године добио је упутства од Сверуског централног извршног комитета да крајем јула те године инсценира јавно суђење Романовима. За тужиоца је био предвиђен Лав Троцки.

Па ипак, од тог суђења није било ништа. Средином јула чешке и беле снаге су угрозиле Јекатеринбург, па је Уралски совјет, уз одобрење Москве, решио да тајно поубија царску породицу и киселином уништи њихове лешеве. Тако гласи суштина извештаја који је поднео П. М. Биков, председник Јекатеринбуршког и члан Уралског окружног совјета.

Уралски окружни совјет, под руководством А. Г. Белобородова једногласно је осудио на смрт царску породицу. (У знак признања Белобородов је 1919. године изабран у Централни комитет партије и у њен Оргбиро, а 1921. године за заменика председавајућег НКВД-а под Ђержинским).

Ноћу између 16. и 17. јула 1918. царска породица, заједно са четворо личних пратилаца, била је поубијана.

Истражна комисија, наименована после пада Јекатеринбурга у руке белих крајем јула, установила је да је једанаест жртава, окупљених пред поноћ у једну подрумску просторију, поубијао из пиштоља и докрајчио бајонетом Јаков Јуровски, члан президијума Уралске окружне чеке уз помоћ десеторице чекиста, који се називају Летонцима, иако су петорица били Мађари, највероватније бивши ратни заробљеници аустроугарске војске.

Неки ово оспоравају и тврде да су царица и четири кћери избегле погубљење и нестале после неколико месеци у совјетском ропству.

Троцки је у Москви за убиство Романових сазнао од Свердловца.

„Ко је донео одлуку?“, питао је.

„Ми смо то овде одлучили. Иљич је био уверења да белима не смемо оставити живу заставу да постане стожер окупљања, нарочито у садашњим тешким приликама.“

Тако је Владимир Иљич Лењин, велики вођа велике Октобарске револуције, стајао иза наредбе о убиству цара, царице и петоро њихове деце. Најмлађе дете, тринаестогодишњи царевич Алексеј, хемофиличар, био је у то време болестан и није могао да се креће. Најстарија кћерка имала је 23, а најмлађа 17 година.

Ноћу између 12. и 13. јуна 1918. царевог млађег брата, великог кнеза Михаила, киднаповео је у Перму Мјасников, председавајући Мотохвиљског совјета, у пратњи радника снабдевених документима из губернијске чеке, који су га потом стрељали у шуми.

У ноћи 17. јула у Алапајевском, код Јекатеринбурга, убијено је још шесторо чланова породице Романових, међу којима и царичина сестра.

У Петрограду 29. јануара 1919. убијена су четири велика кнеза.

Устав Републике РСФСР, потврђен на V конгресу совјета, ступио је на снагу 19. јула 1918.

За све ове догађаје сазнао сам од Владимира Андрејевича Стољарова, када их је причао, по ко зна који пут, моме оцу. Црвена армија је ослободила Вршац од Немаца и у Владимиру су оживеле успомене.

Исту, или врло сличну верзију уздржано ми је причала, неколико година касније, моја Madame – госпођа Татјана Барановски код које сам, по жељи мојих родитеља, узимао приватне часове француског језика. Она је била уздржана зато што су за њу та догађања била сувише груба, па можда није ни хтела да их прихвати као стварна и проникне у све детаље масакра у Јекатеринбургу. Она је више волела да са мном на француском разговара о књигама које сам прочитао, и само понекад би се упуштала у разговор о новијој историји Русије.

О Јакову Јуровском сазнао сам на студијама од свог старијег колеге Петка Симића, који је помно изучавао историју Октобарске револуције. Једном недељно одлазили смо у кафану „Загреб“.

„Да ли знаш како се ова кафана звала пре рата?“, питао ме је једном Петко.

„Мислим да се звала 'Код руског цара'“, одговорио сам, „или 'Руски цар', не знам тачно.“

„Да, то име је кафана добила двадесетих година, када су у Београд дошли руски емигранти.“

Тако је почела његова прича о Романовима и Јуровском.

„Замисли“, размишљао је Петко гласно, „као и Ајхман, један од највећих фашистичких крволока, убица царске породице је био Јеврејин. Да ли је то случајно?“

У то време такве законитости или случајности нису ме сувише занимале. Мени се чинило да су биле пресудне чињенице из личног живота Јуровског, које су нам остале непознате, као и сурове околности у којима је живело јеврејско становништво царске Русије.

Јаков Михаилович Јуровски био је рођен 1878. у Канинску, у Томској губернији. Био је у Берлину и тамо је прешао у протестантизам. У Томску је био сајција све до 1912, када је био прогнан у Јекатеринбург због револуционарне активности (још 1905. ступио је у Руску социјал-демократску радничку партију). У Јекатеринбургу је имао фотографску радњу, а за време Првог светског рата био је зубарски помоћник.

У Октобарској револуцији био је председник обласног револуционарног суда у Јекатеринбургу, члан Уралског рејонског совјета, обласни комесар за правду и члан колегијума обласне чеке. Децембра 1918. изабран је за члана колегијума Московске чеке. Од 1919. до 1920. био је члан извршног комитета Јекатеринбуршког обласног совјета и председник Јекатеринбуршке губернијске чеке. Касније је радио у Рабкрину. Нестао је у Стаљиновим чисткама 1938. године.

На студијама филозофије моји професори су Лењина сматрали значајним филозофом. Две Лењинове књиге, „Материјализам и емпириокритицизам“ и „Филозофске свеске“, биле су незаобилазна литература из неколико предмета. Као сваки ревностан студент, прочитао сам обе. Нису ми се допале. Када бих рекао да је прва од њих написана аматерски и политикантски, професори би ми објаснили да је она писана у посебном историјском тренутку када је требало успоставити чврсто јединство Партије. Што се тиче аматеризма, објаснили су ми да је тај мој утисак природан, јер Лењин у време писања те књиге још није био прочитао Хегела. То ће учинити тек 1915, па је зато његова друга књига много, много боља – права, поуздана ствар.

Узалуд. Никада нисам схватио у чему је величина Лењинових белешки које је правио читајући Хегелове књиге.

Прочитао сам и Хегела и закључио да је најбоље да се оканем филозофије и посветим се нечем другом.

Једном сам на некаквој јавној дискусији, која се водила међу професорима и студентима, срео Петка. Расправљало се о демократији и социјализму и једнога тренутка неко је поменуо Лењинов став према демократији. Петко се укључио у разговор. Његова прича била је дуга и детаљна. Знао је сва имена, све датуме.

После октобарског државног удара Лењин је сматрао да изборе за Уставотворну скупштину треба одложити, али су други чланови руководства партије били за изборе који су почели 12. новембра. У индустријским изборним јединицама бољшевици су водили, али су, захваљујући гласовима сељака, 26. новембра есери прешли у вођство. Изабрано је 707 делегата, а од тога 370 есера, 40 левих есера, 175 бољшевика и 16 мењшевика. За Лењина је такав исход био неприхватљив. Још 1915. указао је на прави проблем сазивања Уставотворне скупштине: ко је на власти када се обаве избори?

У тренутку после избора за Уставотворну скупштину само су бољшевици располагали оружаном силом и имали су, по Лењиновим речима, „неупоредиву надмоћ силе у одлучујућем тренутку и на одлучујућим местима“.

Лењин је 13. децембра у „Правди“ анонимно објавио тезе о Уставотворној скупштини: „истинска воља и интерес радних и експлоатисаних класа“ најбоље би се остварили када би Уставотворна скупштина безусловно прихватила совјетску власт.

Уставотворна скупштина се састала 5. јануара 1918. године. Већина десних есера надгласала је бољшевице и леве есере. Пошто су после тога бољшевици и леви есери демонстративно напустили заседање, њен рад је прекинут сутрадан, када је командант гарде, која је

чувала Тавридску палату где је Скупштина заседала, дао чувену изјаву: „Гарда је уморна.“ Делегатима је забрањен улаз у зграду. Затим је Трећи сверуски конгрес совјета распустио Уставотворну скупштину и себе прогласило за врховног чувара народне воље. Избиле су демонстрације тог истог народа, против распуштања Уставотворне скупштине. Бољшевичка војска је пуцала у ненаоружане демонстранте и убила најмање њих двадесетак. После тога, 9. јануара 1918, Максим Горки је у листу „Новая жизнь“ овако писао:

„На дан 5. јануара 1918. ненаоружана петроградска демократија, фабрички радници и службеници – мирно су демонстрирали у част Уставотворне скупштине. Већ готово сто година најбољи међу Русима живе за идеју Уставотворне скупштине, политичке институције која би целокупној руској демократији обезбедила могућност да слободно изражава своју вољу. У борби за ту идеју хиљаде интелектуалаца и десетине хиљада радника и сељака пропадали су по затворима, у изгнанству и на тешком раду, под вешалима и од војничких метака. Рече крви су проливане на жртвени олтар те свете идеје, а сада су 'народни комесари' издали наређење да се пуца у демократију која је демонстрирала у част те идеје.“

Али, Лењин је био задовољан: „Распуштање Уставотворне скупштине од стране Совјетске владе означава потпуно и неприкривено одбацивање идеје о демократији идејом диктатуре. Послужиће то као добра лекција.“

Пошто је завршио навођења и парафразирања, Петко је завршио:

„Лењин је био гнусан.“

Наставак дискусије више не памтим. Сећам се само како је мој колега са студија Растислав пао у ватру када је чуо Петкову квалификацију Лењина.

„Другови“, вапио је Растислав са изразима најдубље физичке и психичке патње, „па овај човек је рекао да је Лењин био гнусан. Да ли схватате? Г-н-у-с-а-н!“

После те дискусије Петка нисам видео више од тридесет година. Неколико дана после расправе о Лењину он је ухапшен и осуђен на три и по године затвора. Како није био из Београда, становао је код гоздарице која ништа није умела да ми каже, а када је изашао из затвора, није се враћао у Београд него у свој родни Ниш.

После више од тридесет година срео сам Петка на улици. Били смо учесници демонстрација против режима. Он је у унутрашњости био у руководству неке опозиционе партије и био је спреман да се на следећим изборима, ако до њих дође, кандидује за посланика.

После дугог разговора о томе где смо стуцали све ове године, сетили смо се дискусије о Лењину и демократији.

„На суду ме је највише теретио онај филозоф“, рече. „Ћубре.“

Сложио сам се с њим. Растислав је радио за полицију, завршио је факултет, а онда је службовао у југословенској амбасади у Москви.

„Умро је“, рекох. „Распао се од пића. А ти, да ли још увек проучаваш Велики октобар?“

„Не, то сам завршио. Сада се бавим политиком и скупљам печурке.“

Био је то наш последњи разговор. Ја сам убрзо после тога отпутовао у Плимут.

После неколико месеци морао сам да се сетим Петка.

Енглески краљ Чарлс I, онај којем су за време Кромвела одсекли главу („He was beheaded“, што би рекли Енглези – Он је био обезглављен), 1641. је дозволио да се у Плимуту подигне још једна црква. Црква је завршена после његове смрти, око 1656, па још дорађивана

у потоњим вековима. У јесен 1941. енглески краљевски пар је био у Плимуту. Истога дана Немци су бомбардовали град и потпуно му разорили центар. У страшном пожару скоро је нестала и црква Чарлса I. Остали су само спољашњи зидови и звоник. Англиканска црква није желела да храм обнавља (требало га је поново градити, а Плимут је ионако пун цркава), па је општина откупила земљиште и остатке цркве. Остаци су очишћени од гарежи (која разједа) и конзервирани (ни рушевине нису трајне). Сада на једној важној раскрсници стоји тај црквени костур као споменик. Делује сабласно. Иако то и није више црква, ту се понекад обављају венчања.

Често сам обилазио зидине те цркве на којој су конзервирани и трагови пожара, улазио у простор који је некада био олтар, подизао главу и гледао облаке како са мора доносе крупне капи кише. Неколико пута сам посматрао младенце како прелазе улицу да би се фотографисали испред остатака цркве. Њена историја описана је на бакарној плочи, на зиду једне зграде с друге стране подземног пешачког прелаза који води ка цркви. Сетио сам се да је Чарлс I био једини енглески краљ који је погубљен.

Једном приликом, изненада, пали су ми на памет Лењин и Петко.

У II делу XI тома Лењинових дела (московско издање из 1920–6), на страни 429. пише: „Ако је у таквој културној земљи као што је Енглеска, која никада није знала за монголски јарам, за бирократску опресију, или за тиранију једне војне касте, било неопходно да се одруби глава једној крунисаној хуљи не би ли се краљеви научили да буду 'уставни' монарси, онда је у Русији неопходно одрубити главе бар стотини Романових како би се њихови наследници научили да не организују црнототинашка убиства и јеврејске погроме.“

На то место, написано још 1911, указао ми је Петко док ме је поучавао о Октобарској револуцији. Није нам

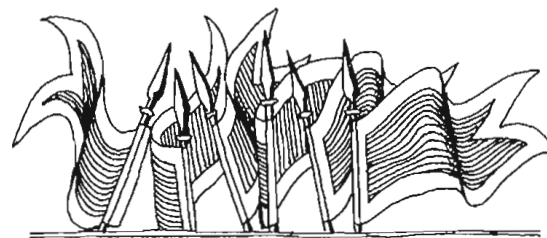
било познато да ли је тада Лењин у оних сто Романових урачунао и малолетну децу.

Стајао сам сада пред остацима цркве коју је подигла та крунисана хуља, Чарлс I. Према Лењиновом мишљењу, Енглеска је тада била културна земља. Августа 1648. Кромвел је код Престона потукао краљевске снаге и њихове савезнике Шкоте и очистио парламент од презвитеријанаца и краљевих симпатизера. (Парламент је у Енглеској, у разним облицима, постојао од 1254). У јануару 1649. краљ је изведен пред суд којег је именовао парламент. Парламент је краља осудио на смрт и он је јавно погубљен како би се, према Лењиновом мишљењу, потоњи краљеви научили да буду уставни монарси.

Ниједан члан краљевске породице Чарлса I, осим њега самога, није том приликом страдао.

Енглеска је постала република Комонвелт.

Петко се иселио у Аустралију. Понекад попијем пиво испред кафане која се некада звала „Загреб“, а сада опет „Руски цар“, и размишљам о бесмислу. Гледајући на зиду кафане пажљиво урађен грб, са орловима и круном, који би требало да представља грб Романових, питам се како би било да је такав исти минијатурни грб додат горњем десном углу сваке табле која носи име неколико километара дуге улице којом се враћам кући. Засада на тим таблама пише само: Лењинов булевар.

ОФИЦЕРАМ И СОЛДАТАМ...

Владимир Андрејевич Стољаров сахрањен је септембра 1951. године на вршачком гробљу, недалеко од места где је сахрањен и његов таст генерал-лајтнант царске руске армије Семјон Висарионович Донченко.

Руска емигрантска заједница у Вршцу, која се састојала од не нарочито богатих, али веома угледних породица, сакупила је новац и на руском делу вршачког православног гробља подигла споменик за успомену на Русе који су свој живот, као Владимир и његов таст, завршили у Вршцу, далеко од Русије.

Споменик се састојао од издужене гранитне четворостране пирамиде, заобљене на врху, где се налазила пободена метална лопта, у виду глобуса из чијег је северног пола излазио руски крст, са два водоравна и једним искошеним краком.

На предњој страни споменика, окренутој поплочаној гробљанској стази, било је уклесано: „Офицерам и солдатам императорској росијској армији и руским људјам погребеним здес“ – Официрима и војницима царске руске армије и руским људима сахрањеним овде.

На осталим странама била су уклесана имена белих официра сахрањених у Вршцу:

Семјон Висарионович Донченко, генерал-лејтнант в армији Врангела, Владимир Андрејевич Стољаров, полковник в армији Дењикина (то је чика Владимиру био највиши чин), Аљександр Михаилович Лавров, лејтнант в армији Колчака (њего се не сећам, иако нам је, по причи мојих родитеља, био чест гост – умро је за време немачке окупације 1942. године).

Кад год бих долазио на вршачко гробље, обилазио бих и тај споменик Русима, читао њихова имена и размишљао о пријатељима мојих родитеља.

У околини руског дела вршачког гробља налазио се и надгробни споменик подигнут Илији Бабићу, првоборцу из Босанске крајине, који је крајем 1944. добио прекоманду за Вршац. После две године проведене у граничарским јединицама разболео се од туберкулозе и умро. На његовом споменику је писало: „Овде лежи Илија Бабић, командир II чете III пограничног батальона, који је свој живот положио за читаво мирољубиво човјечанство.“

Са Павлом, сестрићем Илије Бабића, ишао сам у школу. Једном сам на часу прелиставао своју граматику француског језика када ме је Павле питао шта је то.

„Учим француски“, рекао сам.

Пошто је прелистао граматику, питао ме је да ли бих га ја учио француски.

„Што да не.“

„Али ја не знам добро латиницу. Да ли би ме учио на ћирилици?“

Неколико пута ме је питао како се шта каже на француском. Ја бих му рекао, он би понављао за мном, али је био безнадежан случај: француске речи изговарао је ијекавицом: „Ла мјезон, ле мјетр“, па сам дигао руке од подухвата да Павла научим француски.

Моји родитељи и тетка нису много волели Павла, јер је једном обрисао нос рукавом, није умео да се јави када улази у кућу нити да скине капу.

„Ти сваког имбецила доводиш у кућу“, рекла ми је тетка када је једном Павле од мене отишао. Ја сам питао маму:

„Да ли је Павле имбецил?“

Она ништа није рекла пред тетком, али је касније била према мени благонаклона.

„Дружи се с ким хоћеш, ако је добар у души.“

Ја сам Павла волео и мислио сам да је био „добар у души“. Раздвојили смо се у школи, јер је неке разреде понављао. Ипак, положио је малу матуру и још два разреда, а онда се запослио у полицији. Имао је и партијску каријеру, био је члан општинског комитета партије, али даље није стигао. На партијским конференцијама био је познат по идеолошкој ригидности и свима је због тога ишао на живце, али су га се и плашили. „Шта ћеш, полицајац“, причали су ми другари који су остали у Вршцу.

Времена су се касније мењала, а с њима и полиција. После једне чистке био је деградиран. Завршио је као управник комуналног погребног предузећа. Тако су и мртви добили полицијски надзор.

С времена на време обилазио би гробље и гледао да се на неком споменику није случајно појавио натпис непријатељске садржине. Било му је познато да је град Вршац имао богату грађанску традицију (то је прочитао у краткој историји града коју је написао директор основне школе у којој је положио малу матуру, и познати политички радник). С друге стране, упамтио је да се „грађанин“ на француском пише „bourgeois“, а чита „буржуа“, па је схватио да то има везе с речју „буржуј“ која је у његовој глави значила „непријатељ“. С новим споменицима није било проблема, јер је каменоресца, који је становао у близини гробља, обилазио с времена на време, онако, да поприча и погледа да није

наручен неки текст сумњиве садржине. Са сликама официра бивше краљевске југословенске војске на споменицима такође је било лако: једнога дана све такве слике биле су поразбијане (то су, за паре, урадили људи који су чистили гробље), али стари споменици нису се могли мењати, изузев једног: споменика вршачким Русима. Он није имао власника, а број руских емиграната у Вршцу, који би могли бити погођени сваком интервенцијом на споменику, пао је испод десет. Друга генерација Руса није се разликовала од осталих Вршчана и Павле од ње није очекивао никакав протест.

После тридесет година мој родни, господски град Вршац постојао је у мени још само као, како смо га звали ја и моји малобројни пријатељи Вршчани, небески Вршац. Било је то много пре него што ће термин „небески“ добити патриотско значење. Све што сам се више удаљавао од овоземаљског Вршца, који више нисам ни познавао, живот у небеском граду добијао је морално значење. Као да су у њему биле сачуване оне моралне вредности које су нестајале или већ сасвим нестале у комунистичком рату против „преживелих облика друштвене свести“: поштење, постојаност у одржавању дате речи и, како сам чврсто веровао, поштовање истине. „Оно што је било и оно што је могло да буде показује један крај који је увек присутан“, написао је Т. С. Елиот. Увек сам у тим стиховима налазио и једну моралну поуку.

Мој отац је, стар, умирао у зрењанинској болници. Једнога дана, док сам му био у посети, схватио сам да га ускоро више нећу виђати. Мој друг Веља, хирург који се о мом оцу бринуо, потврдио је моје слутње. „Јављај ми се свакодневно“, рекао је. „Ово је почетак Кусмауловог дисања.“ Разумео сам да је то стручни термин за ропац. Излазећи из болнице и улазећи у кола пожелео сам да будем сам на вршачком гробљу. После два сата паркирао сам кола пред вршачком гробљанском капијом. Било је касно, ведро септембарско поподне.

Пошто сам обишао места на којима су моје мисли добиле подношљиве облике, отишао сам до споменика Русима да још једном, после толико година, прочитам имена очевих пријатеља.

Камена пирамида била је на своме месту, али без глобуса и крста на врху. Четири бетонске плоче, од којих је свака била димензија једне странице саме пирамиде, биле су дебелим металним шрафовима причвршћене за сваку страну. Сада се на споменику ништа није могло прочитати. „Наши Руси“, како сам после четрнаест година на сајму књига могао да прочитам у најави једне обимне студије о значајној улози руске емиграције у културном животу ове земље, у време када сам сломљен гледао у празне бетонске плоче, били су реакционарна белогардејска багра коју је требало избрисати не само из сећања него и из прошлости – једине сигурне стварности.

Утеха ми је стигла после сајма књига на којем је најављена рехабилитација „наших Руса“. После једне сахране на коју сам морао да одем у Вршац, одшетао сам до споменика Илији Бабићу. Ни његово постојање као прошлост није се уклапало у нову, паралелну стварност. Патетични и претерани напис, који се никако не би допао мојој Madame, донекле је измењен и сада гласи: „Овде лежи Илија Бабић, командир II чете III пограничног батаљона, који је свој живот положио за читаво родољубиво човјечанство.“

MADAME

Од свих Руса с којима су се моји родитељи дружили, Madame (искључиво сам је тако звао), моја приватна професорка француског језика, била је најсиромашнија. Није имала ни свој стан – живела је као подстанарка и често се сељакала. Издржавала се давањем часова француског, енглеског, немачког и италијанског језика. Ђаци су јој била деца из „бољих кућа“, ученици гимназије и студенти. С времена на време нешто пара би јој послала кћерка из Београда – Татјана Барановска Млађа. Она је била запослена у неком трговинском предузећу које се тада звало „Морава“.

О мојој Madame нисам знао скоро ништа. Била је у својим позним педесетим годинама, весела духа, али уздржана и вична расправљању о општим стварима.

Пажљиво је слушала саговорника гледајући га у очи, а ја сам научио да на њеном лицу видим шта мисли о мојем одушевљењу или разочарању књигама које ми је давала да читам на француском.

У летњем биоскопу, у дворишту где су се налазиле канцеларије мога оца, гледао сам једне вечери филм „Пармски картузијански манастир“, са Жераром Филипом у улози Фабриса, снимљен према Стендаловом роману. У једној сцени филма, у цркви су се налазили, на

разним странама, Фабрис дел Донго и Клелија, чија је узајамна љубав била забрањена. У једном тренутку своје проповеди свештеник је са предикаонице благосиљао присутне и рекао: „Волите се, јер је љубав од Бога.“ Тада се Клелија окренула и значајно погледала Фабриса. Мени се та сцена допала, јер сам се са њим идентификовао и пожелео да свештеникову препоруку чује и девојчица у коју сам несрећно био заљубљен. Моја Madame је разрогачила очи док сам јој описивао сцену из филма, а онда је ставила на нос своје цвикере да потражи одговарајуће место у књизи.

Ја сам се постидео. Madame нисам ништа рекао о својој љубави – она ме је сама прочитала. То сам схватио на основу малог, ироничног, али топлог смешка у једном углу њених усана. Књигу је прелиставала да се не би још више смешкала.

Наставио сам причу о филму и роману. Крај ми се учинио врло дирљивим: „И док је Клелија путовала својем мужу у Болоњу, а Сансеверина грофу Моски, Фабрис дел Донго је решио да цео свој живот, до смрти, проведе у Картузијанском манастиру у Парми“.

Madame је покушала да сакрије забезбедност. Питала је: „Mais, tu ne trouve pas que c'est trop pathétique?“ – „Али, зар не налазиш да је то сувише патетично?“

Стендал је био мој омиљени писац. Када сам једном, у разговору о роману „Црвено и црно“ рекао Madame да су дивне и последње две реченице романа („Госпођа де Ренал одржала је своје обећање. Није ни на који начин покушала да одузме себи живот; али је три дана после Жилијена умрла грлећи своју децу“), она се забринула. Узела је мој леви длан и дуго га проучавала. На крају је рекла, окрећући га и гледајући га из свих углова:

„Твој живот ће бити пун моралних проблема. Недостајаће ти задовољство успехом... Не знам зашто... Можда ће те жене ометати.“

Врло ретко би причала о свом животу у царској Русији. Имала је два одавно заборављена брата. Један од њих био је амбасадор у Тибету²⁾ и приликом једне посете Далај Лами добио је на поклон свилени шал. Неколико пута је Madame вадила тај шал из ковчега да ми га покаже. Био је боје ведрога неба, широк, дугачак два метра. На једном крају имао је неколико кинеских знакова којима је Далај Лама изразио поштовање и дивљење амбасадору Његовог Императорског Величанства Николаја Другог.

Други брат је био фабрикант; имао је фабрике цигарета близу Москве. Био је послован човек и често је пуговао. Никада није са собом носио личне ствари, без обзира колико би дуго остајао на путу. Када би требало да промени кошуљу, једноставно би купио нову. Тако би се са дужих путовања враћао кући с кофером пуним нових ствари, а колекција његових кофера била би обогаћена за још један примерак.

О Madame сам још знао да је живела у Москви, да је имала гувернанту Францускињу (тако је мој француски био француски из деветнаестог века) и да је имала навике различите од наших. На пример, чудила се што у овим крајевима људи лети иду на море.

„Ми смо из Москве зими ишли на Крим, лети у Финску, а никако обрнуто.“

Недалеко од пирамидалног споменика вршачким Русима налазио се гроб Бориса Карловича Штаља, мужа моје професорке руског језика Нине Ивановне. Над гробом је био ниски споменик од црног мермера са крупним златним словима: „Мир праху твојему, мој дорогој.“ Ја нисам познавао Бориса Карловича и једном приликом сам се о њему распитивао код моје Madame.

„Ах“, рекла је, „он и Нина су се стално свађали“, а онда се одједном уозбиљила. „Замисли, она је њему го-

2) Тада још није постојала Народна Република Кина, која ће касније окупирати Тибет.

ворила 'Д-ж-у-б-р-е'. Imagine-toi!" (замисли), понављала је ни сама не верујући. Оно „дубре“ изговарала је слово по слово, раздвајајући „д“ и „ж“.

Рекао сам да је Нина свом покојном мужу ипак подигла леп споменик. Мадаме је само одмахнула руком:

„Док је био жив, тукла га је по глави четком за ципеле.“

Када сам рекао да на споменику нема ни трукне прашине, насмејала се:

„Вероватно га свакога дана гланца том истом четком“, а када сам навео и уклесане речи, само је преврнула очима.

Последњи пут сам видео своју Madame у време Никите Сергејевича Хрушчова. Допутовао сам у Вршац на кратко, али сам, по обичају, нашао времена да је посетим. Она је још увек много пушила, непрекидно пила црну кафу, слушала радио и мењала станицу када би чула хармонику.

„Les rouges ont toujours joué de l'accordéon.“ („Црвени су стално свирали на хармоници“).

Није се много променила од времена када сам учио француски. Висока, витка, живахна духа, задржала је у очима онај сјај који је могао да значи и осмех и радозналост. Причали смо први пут о политици. Хрушчов је говорио у Генералној скупштини Уједињених нација. Руси су Американцима оборили шпијунски авион над Свердловском и односи између две земље нагло су захладнели. За говорницом Хрушчов је пао у ватру, једног тренутка скинуо ципелу и њоме лупао по говорници претећи Американцима. Madame ме је питала шта мислим о тој сцени. О таквим стварима увек смо имали слична мишљења и Madame је изгледала као да је једва чекала да дођем у Вршац како бисмо о томе разговарали.

„Il est un vrai Nikita“, рекао сам (Он је прави Никита).

Madame је била одушевљена и слатко се смејала. Била је поносна што сам био њен ђак и схватио да је класна подела у царској Русији досезала до дистрибуције личних имена.

„Tu as très bien compris le sens du nom Nikita“ (Врло добро си разумео значење имена Никита).

То је било наше последње виђење. Када сам кроз неколико година поново дошао у Вршац, нисам је нашао и нико није умео да ми каже где је.

МОЈА ЈЕЛЕНА

У свом најранијем детињству имао сам две мајке: праву и Јелену. Јелена је била старија рођака моје праве мајке. Касније, једино је она могла да ме спасе заслужених, али сурових казни мога оца. Једном сам као дете пао под кола која су вукли коњи и разбио главу. Јелена ме је превијала, лечила и спасла очевог гнева (пад под кола је била последица нечега што сам урадио а што ми је било строго забрањено). После те повреде на потиљку ми је остао велики ожиљак без косе који се и дан-данас види.

Никада нисам чуо да је Јелена на некога викнула. Када би је неко повредио, заћугала би и повукла би се, а ако је грубости било превише, одлазила да се исплаче. Тада би је њен брат Коста, са којим је делила велику кућу при крају Панчевачког сокака у Вршцу, узимао у заштиту, расправљао се ако је требало и успевао да је утеши. Њих двоје, Јелена и Коста, изузев једног кратког времена када је Јелена била удата, провели су цео живот заједно. Мајка им је умрла док су још били деца, а њихова маћеха Зорка, коју је отац убрзо после мајчине смрти довео и са којом није имао деце, није волела ни Косту ни Јелену, а нарочито јој је сметала Јелена. Брат и сестра били су тако упућени једно на друго; отац им

је био удаљен (и њему и маћехи говорили су „Ви“), заузет својом ћурчијском радњом у којој је проводио и дан и ноћ и није имао много времена за децу. Било је то у првим деценијама века.

Почетком тридесетих година Јелена се удала за Драгољуба, геометра и образованог човека. После годину дана родио им се син Чедомир. Живели су у кући Драгољубових родитеља још две године. Прво је, следеће године, од дифтерије умро Чедомир, а онда се Драгољуб разболео од туберкулозе. Јелена је путовала с њим по бањама и летовалиштима тражећи му лека, али то није много помагало. Драгољуб је умро, а Јелена се вратила оцу, маћехи и Кости, не могавши да поднесе живот у кући где је изгубила и сина и мужа. Иако се све то десило неколико година пре мога рођења, Јелена је толико туговала да је чак и ја, на првим њеним сликама које чувам у своме сећању, видим у црнини.

У јесен 1943. године Јелена је срела Јосифа Поповића кога су сви звали Јожи. Био је то поштански службеник, син вршачког трговца и Немице Кларе Штадлер, кројачице. Почетком 1944. године Јелена и Јожи су се венчали.

Ја сам брзо заволео Јожија, који је са мном желео да прича и да ме учи како се игра шах. Он и Јелена су често посећивали моје родитеље. После вечере, мој отац и Јожи су се повлачили у очеву радну собу да слушају вести Радио Лондона. Тада је већ увелико било за нама време када су Немци најављивали своје победе на Источном фронту драматичним Листовим увертирама (да су то биле Листове увертире сазнао сам много касније). Сада су вести говориле да је Немачка пред војним поразом. Могло се то закључити чак и на основу вести немачког радија. На почетку лета 1944. године Савезници су заузели Рим, искрцали су се у Нормандији, а Црвена армија је била на границама балтичких земаља, Пољске и Румуније.

Почетком јула те године, Јожи је, као и стотине других становника Вршца, добио позив да се јави у полицију. Тамо је добио униформу и пушку, а морао је да иде и на војну обуку, да би после неколико дана био распоређен на дужност: жетва је била у току и он је ноћу чувао жито од пожара. Псовао је, питао се шта да ради, размишљао је да напусти и службу и Вршац, али се ипак тешио да ће се све то ионако завршити и да због тога не треба паничити.

У августу су многи Немци, староседеоци Вршца, почели да напуштају град. Били су то сви они који су непосредно радили за немачку власт или припадали немачким националсоцијалистичким радничким организацијама или Културбунду (Културном савезу), имали присне контакте са немачком војском или на неки други начин били њени истакнути симпатизери. Међу онима који су тада напустили Вршац било је и неколико Срба.

Јожи није осећао да припада било којој од ових категорија. Уосталом, његов покојни отац је био Србин, он сам је био полу Србин, ожењен Српкињом, по убеђењу антифашиста; мрзео је немачку војску и полицију и све до сада није са њима сарађивао. То што је био у полицијској униформи и што је имао пушку било је зато што је тако морало да буде, што је на то био присиљен (да се бунио, следила би му смртна казна), као и толики други, међу којима је било и доста Срба. Немци су знали да губе рат и у војску су насилно узимали све оне од којих је могло бити било какве користи с обзиром на њихове године и физичку кондицију. Уосталом, на каквом је то задатку био? Чувао је жито од пожара! Да су немачка војска и полиција имали више поверења у такве као што је он, не би их држали у Вршцу него би их већ одавно послали на фронт.

Тако је Јожи размишљао и разговарао са мојим оцем, који му је давао за право.

Једног поподнева, почетком октобра, Црвена армија је ушла у Вршац. Тога јутра Јожи је био позван да се јави у полицију и отада га нико од нас није више видео.

Црвена армија је град ослободила и продужила ка Београду; у град су тада ушле јединице Народноослободилачке војске из Босанске крајине којој су се придружили и неки становници Вршца. Током следећих неколико дана трајао је крвави пир победника. Војска је скупљала Немце и одводила на стрељање. Били су то махом немачки сељаци и виноградаре који нису хтели да напусте град и земљу, јер, као ни Јожи, никоме никакво зло нису учинили. Када је крајишка бригада завршила своје оргије смрти, у центру града истакнути су велики панои са фотографијама на којима су се видели обешени сељаци, гомиле стрељаних и покланих. То су биле жртве клања по Босни, Крајини, Лици и Кордуну која су извршили усташе, четници и немачка војска. Тако су вршачки Немци животима платили животе босанских сељака, при чему једни нису знали ни за постојање других, а камоли да су једни другима непријатељи.

Када се, после неког времена, све стишало и остатак Немаца – највише жене и деца – стрпан у логоре, Јелена је почела да се распитује о Јожију. Ништа није сазнала. Долазила је код нас и са мојим родитељима нагађала шта је могло Јожију да се деси.

„Ја мислим да је он ипак успео да се спасе“, говорила је уливајући самој себи наду. „Јавиће се он једног дана, када се све ово смири.“

Мој отац би ћугао.

„Па, хајде, реци, зар неће да се јави“, наваливала би.

„Да, да, и ја тако мислим“, одговарао би мој отац, а када би Јелена отишла, он и мама би се згледали и узздахе говорили једно другоме:

„Сирота Јелена.“

Прошло је неколико година и неки Вршчани, који су у јесен 1944. напустили град у страху за своје животе, почели су да се распитују за родбину која је остала у Вршцу. То је Јелени уливало нову наду да ће једнога дана добити писмо од Јожија. За неке од тих бивших Вршчана и Вршчанки причало се да негде у далеком свету живе невенчано с новим женама или мужевима.

„То мој Јожи никада не би могао да уради“, рекла је Јелена.

Прошло је још неколико година и о Јожију смо све мање причали. Мој отац је због посла заувек напустио Вршац, а ускоро смо и ми – мама и деца – пошли за њим. Тако је за мене Вршац постао, како би Пруст можда рекао, напуштено окно мог интелектуалног рудног налазишта. Па ипак, још годинама сам после тога волео да одем у Вршац и будем у гостима код Јелене и Косте.

Једнога лета, док сам био у Вршцу, госпођа Жировачки, Јеленина познаница, добила је из Калифорније писмо од свога мужа у којем је он позива да му се, заједно са њиховом кћерком, придружи после петнаест година одвојеног живота. Господин Жировачки је напустио Вршац 1944. године, плашећи се за свој живот, будући да је за време окупације морао да у својој малој текстилној фабрици производи падобране за немачку војску. Фабрика је после рата национализована, госпођа Жировачки је остала на улици, али је сачувала главу, јер је била у другом стању. Преживела је захваљујући рођацима. Њен муж се није јављао, јер се потуцао по свету, неколико година живео са једном Американком, а када је она умрла, позвао је жену. Госпођа Жировачки је позив прихватила, спаковала се и отпутовала у Калифорнију. Следеће ноћи Јелена се неколико пута будила, устајала и ходала по соби. Ја сам био у соби до њене и повремено слушао кораке и отварање прозора. Сутрадан смо, после толико година, поново разгова-

рали о Јожију. Разговор је почео тако што је Јелена рекла:

„Замисли да и ја добијем писмо од Јожија; то би било нешто.“

Онда смо се сећали његових и њених долазака за време окупације код мојих родитеља и слушања Радио Лондона.

То је био последњи Јеленин разговор у којем је она помињала Јожија. Када сам се вратио кући, испричао сам оцу свој разговор с Јеленом.

„Да“, рекао је тужно, „тако је то. А Јожи је сигурно кости оставио тамо иза циглане.“

Била је то алузија на догађаје из октобра 1944. године, када је мој отац једне ноћи видео како се коњска запрега натоварена лешевима креће према циглани, где су лешеве истоваривани у рупе из којих је извађена глина, поливени кречом и затрпани.

Све сам ређе одлазио у Вршац, али бих увек, када бих одлазио, посећивао Јелену. Њен поглед је био благ иако јој се на лицу ништа није мицало.

Волео сам да у Вршац дођем и са пријатељима и да их, ненајављено, одведем код Јелене. Она је била радосна што ме види, али прво што би рекла, било је:

„Да ли сте гладни? Хајде да нешто поједете“, и спремила би ужину у виду хлеба, насецкане шунке и парадајза.

Моји пријатељи би такође заволели Јелену. Они старији, ако су били Вршчани, препознавали су у Јелени ону посебну врсту старице којој си се морао обратити са „Мајко“ и приликом упознавања љубили јој руку.

Године су пролазиле и једнога дана Јелени се делимично одузела моћ говора. Препознавала је људе, осмехивала би им се, али није могла да се сети свих неопходних речи. Било јој је незгодно и извињавала се због тога.

„Видиш како говорим“, жалила ми се. „Не могу да се сетим како се нешто каже.“ Смешила ми се и стидела се као да је то била њена кривица.

Мој отац је, по својој жељи, сахрањен у Вршцу. Јелена и Коста су га надживели и после очеве сахране ја сам отишао код њих. Седео сам са Костом у дневној соби док је Јелена била у својој. У то време њена болест је већ поодмакла, она је била тешко покретна, није препознавала људе, није могла да говори, а када би била узбуђена, пуштала је храпаве, једноличне крике. Једна девојка била је стално поред ње. Коста ми у почетку није дозвољавао да видим Јелену.

„Шта ће ти то?“, питао је. „Зар није боље да је упамтиш онакву каква је некада била?“

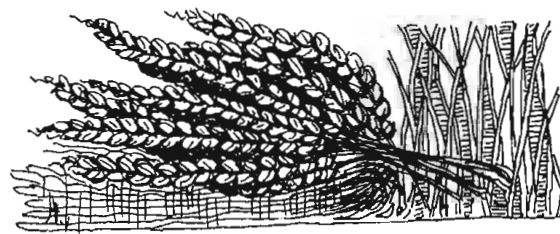
Нисам наваљивао, али сам на крају ипак рекао:

„То је моја Јелена; хоћу да је видим.“

Ушао сам у Јеленину собу. Пошто је чула кораке и врата која су се отварала, успела је да устане. Била је на средини собе и гледала ме је како јој прилазим, са осмехом, да је помилујем, загрлим и пољубим. Као на почетку мога детињства, била је у црнини. Није ме препознавала и гледала ме је без гласа и без израза на лицу. Помогао сам јој да седне на кревет, сео сам поред ње, држао сам је за руку, осмехивао сам јој се и говорио ко сам. Њој то ништа није значило иако ме је чула. Тада сам клекнуо на под испред ње, ставио лице у њено крило, а њену руку на ожиљак на својој глави. Она је опипала ожиљак, њена рука се зауставила за тренутак, а онда се из њеног грла отео болан, храпави и тихи крик. Остао сам још неко време у том положају; када сам дигао главу и погледао Јелену, преко њеног лица текле су сузе; уверен сам да ме је препознала.

Јелена и Коста умрли су следеће године. Ја више не идем у Вршац. У једној књизи која се зове Werschetz и коју су вршачки Немци издали у Бечу пре неколико година нашао сам дуге спискове стрељаних у Вршцу октобра 1944. године. На једној страници прочитао сам

и Јожијево име: Jozsef Popowicz, убијен у логору Стојковић. Сада та информација нема никакав значај. Јелени не могу да кажем да њен Јожи није био у беломе свету одакле није хтео да јој се јави. Своме оцу не могу да кажем да је у својим слутњама био у праву. Док на телевизији гледам како се коњске запреге натоварене лешевима крећу босанским путевима у пратњи крајишких и других војника, ја сам последњи човек који још понекад помишља на Јожија и Јелену.

ПОСЛЕДЊИ ПРИЈАТЕЉ МОГА ОЦА

Иван Леб (Löb) је 1936. године истеран из Комунистичке партије Југославије као анархиста. Размишљајући како да се Хитлеру стане на пут, дошао је на генијалну идеју да се штампа огромна количина немачких марака. Све те новчанице би требало затим пребацити у Немачку и пустити у промет. У немачкој привреди би настао хаос и Хилтер би лако могао бити скинут с положаја канцелара Немачке.

Иванови партијски другови су прво мислили да се Иван шали, али како је он био упоран и на састанцима партијске ћелије озбиљно подносио свој предлог, нису имали куд него да његове идеје оцене као анархистичке и предложе вишој инстанци да га искључи из партије.

Читаво време рата провео је под мађарским презименом Оноди; то је било девојачко презиме његове покојне мајке које је он узео давно пре почетка рата, када их је отац напустио. Како је у Хортијевој полицији постојао неко с тим презименом (у ствари, био је то неки далеки рођак Иванове мајке са којим Иван није имао никакве друге везе осим те рођачке), Немци нису истраживали његово порекло и он је на миру живео у

Великом Бечкереку. После рата узео је опет јеврејско презиме Леб.

Иванова сестра Магдалена је такође била предратни члан Комунистичке партије Југославије. За разлику од Ивана, она није мењала презиме, 1941. се пребацила у Београд, а затим отишла у партизане. Иван и Магдалена нису знали једно за друго све време рата. Када су се после рата први пут срели, Магдалена, са чином капетана, није могла да верује да је њен брат, бриљантни студент Загребачког свеучилишта, „лево оријентисани“ велики интелектуалац, провео рат „у запећку“.

„А ја сам мислила да ћемо ти и ја заједно, на коњима, умарширати у Бечкерек“, рекла му је.

Ивану су после рата нудили да се врати у Партију, али је он то одбио. Ипак, остао је комуниста. Власти су то умеле да цене, па је био и директор гимназије, али је он задржавао право да јавно каже оно што мисли, макар то и не било властима по вољи.

Иван Леб ми је у гимназији предавао српскохрватски језик и књижевност. Када сам једном, на часу књижевности одговорио на његово питање ко је компоновао оперу „Арлезијанка“ према истоименој приповеди Алфонса Додеа, почео је да ми из школске фонотеке даје грамофонске плоче да носим кући и слушам оперске арије. Позајмљивао ми је и књиге из своје библиотеке и од мене је направио младог марксисту. Као гимназијалац прочитао сам већину Марксових и Енгелсових дела. Када сам матурирао, предложио ми је да постанем члан Партије и ја сам тај предлог прихватио.

Било је лето када сам заједно са својом школском другарицом Ирмом Бауер примљен у Партију, у уличној организацији, у крају где су становали моји родитељи. Наш пријем је својим присуством увеличао друг Јован Павловић, секретар среског комитета, који нас је и предложио, према идеји нашег професора Ивана

Леба, јер улична партијска организација није за наше постојање ни знала.

Војводина је у време нашег пријема у партију била под влашћу колониста, махом из Босне; тако је и секретар уличне организације био Босанац. Пре почетка састанка питао је мене и Ирму:

„Да ли ви вјерујете да социјализам мора у свијету побиједити?“

Секретар није сачекао наш одговор. Одговорио је уместо нас: „Свакако“, а онда нас је питао како се зовемо. Ирма је са закашњењем одговорила на секретарево прво питање о изгледима социјализма на победу:

„Ми у школи о томе нисмо учили“, а секретар је прешао преко њеног одговора.

Прва тачка партијског састанка је била истеривање из Партије једног брачног пара. Муж је радио у фабрици шећера и организовао је крађу шећера из фабрике. Џакови пуни шећера пребацивани су ноћу преко фабричког зида, а с друге стране су их дочекивали саучесници. Цела дружина је похватана и похапшена. Муж није могао да присуствује састанку „из објективних разлога“, јер се налазио у затвору (тако је рекао секретар), а жена је била ту и плакала је. Секретар је извео кратак истражни поступак у којем је жену питао да ли је она знала за крађу, на што је она одговорила да није имала појма. Онда је секретар питао да ли је у кући видела џакове, а она је рекла „да“.

„Јеси ли знала шта је у њима?“

„Да“, каже жена.

„А јеси ли питала мужа одакле је тај шећер?“

„Нисам. Убио би ме.“

Тако је претрес завршен и почела је дискусија која није дуго трајала. На крају је брачни пар искључен из партије. Затим је Јован Павловић одржао слово о Ирми и мени, нахвалио нас и предложио да будемо примљени. Убрзо смо постали чланови Партије.

На партијском састанку је била и Драгана, наша комшиница, која је сутрадан сва поносна рекла мојој мами:

„Јуче смо вашег сина примили у партију.“

„Каквог сина, каква партија?“, питала је мама.

„Па, вашег сина.“

Мислим да ми то мама никада није опростила. Целе ноћи је плакала од жалости и разочарања. Ако ишта у животу није могла да поднесе, онда су то били комунисти, који су „свима нама упропастили живот“.

Мој отац ствари није схватао тако трагично.

„Шта можеш“, рекао је мами, „ваљда он зна шта је за њега најбоље; није више мали“ (то се односило на мене).

Отац ме ништа није питао, само је рекао:

„Мама каже да си ушао у партију.“ Ја сам одговорио „Да“, и тиме је разговор о томе окончан. Али мама се није уздржала:

„Нисам веровала да тако нешто можеш да ми урадиш. Да ли ти нас уопште волиш?“

„Да, волим вас.“

„Па како си онда могао да уђеш у партију?“

Ја сам слегнуо раменима.

„Увукли су те“, закључила је мама. „Да ли је још неко био с тобом? Или си ти, опет, по свом обичају, хтео да испаднеш најпаветнији?“

Рекао сам да је са мном примљена и Ирма Бауер. Бауерове су моји познавали.

„Јао“, завапила је мама. „Сирота госпођа Бауер; па она ће да пресвисне.“

На крају је мој отац завршио разговор филозофским коментаром да тај (мој) случај само показује колико су деца незахвална, да никада, и поред све бриге и труда, не можеш бити сигуран шта ће од њих да испадне.

Мој отац је био главни инжењер у фабрици шећера. У јесен оне године када сам примљен у партију „кампања“ шећерне репе је почела на уобичајени начин. Шлеповима је шећерна репа допремана реком скоро до саме фабрике, претоваривана на фабричку железницу и после неколико минута истоваривана у фабрици. Прерада или „кампања“ је требало да траје, као и сваке године, у зависности од количине репе и процента шећера, око сто дана. У фабрици је у време кампање било запослено много сезонских радника који су радили у три смене, јер је кампања трајала даноноћно, према захтевима технологије прераде. Али, усред кампање стигло је упутство из Београда да се део шећерне репе која је допремана на прераду „преусмери“ ка косовским шећеранама, јер је на Косову те године репа „оманула“. То је значило прекид кампање и огромне додатне трошкове. Не само да би кампању требало обуставити, него би фабрика требало да организује превоз репе сувоземним путем до Косова својим возним парком.

„А колико ће то да кошта?“, поставио је питање мој отац на састанку управе шећеране.

Фабрички партијски секретар, који је пре рата био берберски шегрт, није умео да одговори. Мој отац је „направио рачуницу“, како је он то називао, за следећи састанак и дошао до катастрофалних бројева.

„Ко ће све то да плати?“, био је неумољив.

У упутству о преусмеравању шећерне репе није било ни речи о плаћању.

Фабрички партијски секретар је објаснио да је на Косову била суша, а да радничка класа Косова с правом очекује солидарну помоћ осталих делова радничке класе.

„То је у реду“, рекао је отац, „али чиме ћемо платити наш део радничке класе?“

Расправа се отегла, умешали су се градски партијски форуми, мој отац је скоро проглашен за неприја-

теља, али је уза себе имао највећи део стручног тима. На крају су вести процуриле међу раднике и почело је да се шушка о могућем штрајку оних стално запослених. Срески комитет је обузела паника и суманута идеја о преусмеравању шећерне репе је напуштена.

Мој отац није био задовољан.

„На шта ја трошим своје време!“, жалио се. „Све је то 'Raubwirtschaft'“ („пљачкашка привреда“).

Отац је припадао старој, буржоаској школи у којој су питања „Колико кошта?“, „Ко ће да плати?“ и „Шта се тиме добија?“ имала највећу важност. Термин 'Raubwirtschaft' му је био омиљен. Када би на радију слушао о великом извозном успеху дрвне индустрије, рекао би:

„Каква индустрија! Извозе сирово дрво. Па то је раубовање шума.“

Када би чуо за велики успех металопрерађивачке индустрије, одмахнуо би руком:

„Извозе сировине, разбојници. То је раубовање природних ресурса.“

Када се градила ваљаоница бакра у Севојну, био је ван себе.

„Па, ко ће да плати транспорт бакра од Бора до Ужица? Да ли они знају колико то кошта? И шта ће се тиме добити? Само ће упропастити пољопривреду у ужичком крају.“

Питање ужичке пољопривреде се постављало у нарочито оштром виду зато што је мој отац волео ужички кајмак.

Када је Јован Павловић чуо да је у фабрици шећера могућан штрајк, решио је да се том могућношћу озбиљније позабави. Јер, против кога би радници могли да штрајкују у радничкој држави? Осећао је да нешто није у реду са сликама које су о свету он и његови партијски другови имали у главама. Већ на првом кораку наишао је на тешкоћу: будући да је био металски

радник без потпуног средњег образовања, било му је тешко да сам тражи одговоре на своја питања, а поготово да се бави правим социолошким истраживањем. Затражио је од среског комитета одсуство и стипендију за школовање, а када их је добио, обратио се Ивану Лебу. Захваљујући његовој помоћи, без икакве протекције, завршио је вечерњу гимназију за две године, уписао права и дипломирао за следеће три. Партијску стипендију одавно више није имао. Запослио се у једном институту друштвених наука и бацио се на проучавање социологије и штрајкова. Томе је посветио остатак свога живота.

Са Јованом Павловићем сретао сам се током свих ових година сасвим случајно. Причао би ми о мукама које је имао због тога што није могао да дође до свих података о „протестним обуставима рада“, како су се тада звали штрајкови, јер су се ти подаци крили, о томе како га гледају као непријатеља који жели да наше друштво прикаже као недемократско, у којем радничка класа пати и нема право на штрајк.

„Прочитај овај записник са седнице радничког савета у Загорју об Сави, у Словенији. Биће ти много штошта јасно“, рекао ми је једном док смо пили кафу, и из ташне извадио копију тог записника. Тамо је писало и ово:

„Енергично осуђујемо све неодговорне елементе који су ових дана покушавали скренути наше рударе и искористити их за своје прљаве циљеве. Све прљаве лажи и неодговорне оптужбе на рачун синдиката, Радничког савета, Управног одбора и директора, као и разне непријатељске пароле ширили су и распиривали људи са сумњивом прошлошћу. Ове људе морамо жигосати као непријатељске елементе наше социјалистичке заједнице и интереса радних људи. Због тога ће убудуће Раднички савет све такве неоправдане испаде осудити и захтеваће од органа власти да против таквих поступају у складу са нашим законским прописима.“

После штрајка ангажовала се и организација жена. Чланице Савеза женских друштава донеле су резолуцију у којој је стајало: „Осуђујемо подмукло деловање које је рударе, под утицајем неколицине букача, који немају никаквих права заступати интересе радника, навело да обуставе рад и тиме нанесу велику материјалну и политичку штету читавом радном народу Југославије.“

Жалимо што су и неке жене населе потпиривачима и што су се понашале тако као да рудари штрајкују у условима капиталистичког режима...

Такви људи (потпиривачи) су потпиривањем и подмуклом пропагандом навукли поштене рударе на чин који нема ничег заједничког са борбом за побољшање животног стандарда.

Због тога захтевамо да се такви елементи одстране из радног колектива јер су под маском борбе за побољшање стандарда само штетили колективу, имајући у виду само своју личну корист, или пак због других непријатељских тенденција.

Верујемо да ће рудари сами знати очистити своје класне непријатеље из својих редова.“ Штрајк рудара у Загорју об Сави је био штрајк солидарности са рударима Трбовља. У штрајку су учествовали сви запослени, њих преко 1200. Тражили су да се преиспитају радне норме, да се људима који иду на мање плаћено радно место обезбеди плата према њиховим квалификацијама, да се са повећањем цена повећају и плате, као и испуњење још неколико сличних захтева.

Гледао сам Јована и дивио му се. Ја већ годинама нисам био члан Партије у коју ме је Јован учланио. Он се и даље борио свим срцем за право радника на штрајк, педантно, са упорношћу металца за стругом.

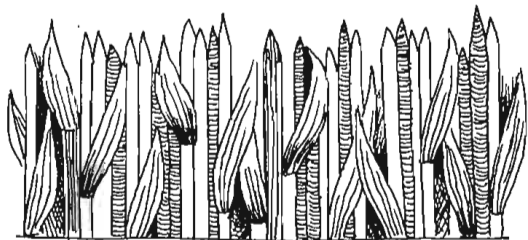
Последњи пут сам Јована срео на улици. Рат за радничка права у социјализму оставио је на њему трагове: преживео је два инфаркта и очекивао је трећи.

„Хеј“, сетио се на растанку, „нисам ти никада испричао да сам познавао твог покојног оца.“

Свратили смо на кафу.

„У време оног лудачког преусмеравања шећерне репе усред кампање, сигурно се сећаш, твој отац је био проглашен за остатак буржоаске класе и као такав за непријатеља. Партијски секретар шећеране – онај што је штитио лоповски брачни пар који је крао шећер, јер су му бесплатно градили кућу – хтео је да се твој отац отпусти. У среском комитету нисмо знали шта да радимо. Једног дана је код мене у канцеларији зазвонио телефон. Јавио се твој отац. 'Чуо сам да сам имао част да будем предмет ваше расправе', рекао је. 'Да ли бисте чули шта ја имам о томе да кажем – *audiatur et altera pars*?' Не знам латински, али сам рекао да хоћу. 'Када да дођем?', питао је стари. Е, сад, мислио сам, то је старији човек – ред је да ја одем код њега. И одем. А твој стари ме узме под руку, па ме два сата води кроз све погоне шећеране и објашњава шта је шта и како се прави шећер. Ја се после вратим у комитет и позовем оне из шећеране. Кажем: 'Па ви сте мене обманули. Процес производње не може да се заустави тек тако. Ко ће то да плати? Да ли ви знате шта то кошта? И шта бисмо тиме добили?' И тако завршим ствар.“

Било је то последњи пут да ми се учинило како чујем речи свога оца.

ТРИЈУМФАЛНА КАПИЈА СМРТИ ИЛИ КРОЗ ОВОЗЕМАЉСКУ СМРТ У ВЕЧНИ ЖИВОТ

Немачко гробље у Вршцу! Било је ограђено високим зидом од цигле, покривеним црепом који је био нагнут према улици како се киша не би сливала у гробље. На задњој страни зида била је мала капија која је водила ка стадиону и у винограде на брегу. Неколико пута нас је професор цртања доводио на стадион да са његовог насипа цртамо тај гробљански зид, у њему капију, као и јабланове, тује и јеле које су се из гробља издизале изнад зида. На том дугачком гробљанском зиду, који се на једном месту преламао под правим углом и чинио једну страну улице, учили смо перспективу. Са унутрашње стране зида, на неколико места, стајале су капеле племића и велеседника.

Стазе на гробљу су биле покривене печеном циглом, са жлебом у средини и издигнутим ивицама. Надгробни споменици били су махом од црног, углачаног мермера, са златним и сребрним словима, у сенци неког дрвета и оивичени шимширом. Ретко се виђао бели мермер. Али зато се виђао обичан бели камен од којег су прављени анђели на гробовима деце, статуе девојака у античким одорама као и статуе Христа и Мадоне. Најлепша је била бела камена фигура младе

замишљене жене која је седела над једним гробом, ослоњена на велику усправну плочу од истог камена. Долазио сам на немачко гробље само да бих поново видео тај седећи кип и стајао нем пред каменом уздржаномношћу његовог лица: док је оно било хладно и лепо, туга је била у скамењеној замишљености. Мој друг Дуле је био заљубљен у ту статуу и када је једнога дана постао песник, на корицама његове збирке песама била је фотографија жене у камену, са немачког гробља у Вршцу.

У средини гробља стајала је капела подигнута почетком осамнаестог века, у знак захвалности Богу што је престала епидемија куге. Била је то најстарија зграда на овом тлу и по закону је морала бити сачувана и када је немачко гробље у Вршцу једнога дана нестало. Она и данас стоји, као напуштена штала, ишчупана водена биљка бачена на обалу, неугледна и ишарана графитима.

На самом улазу у гробље биле су две приземне куће; у једној од њих чувар гробља, који је становао у близини, држао је алат, а у другој су биле смештене канцеларије погребног предузећа. Испред те зграде, под настрешницом, чувана су погребна кола, од црног лакираног дрвета, са точковима обложеним танком гумом, стакленим странама и унутрашњошћу покривеном црном чојом. Та кола вукли су само црни коњи.

Гробље се затварало и закључавало са првим мраком и отварало рано ујутро. Гробљанска капија је била велика, висока и затварала је нешто што се на вршачком језику звало „ајнфор“. То је била висока и пространа просторија налик на ходник, али кратак, који је водио у само гробље и у којем је са десне стране био улаз у погребно предузеће. Са уличне стране капија је била обојена тамносивом и сребрном бојом, у уздужним пругама. Изнад капије, на зиду, читавом дужином, било је написано: *Durch irdischen Tod zum ewigem Leben* (Кроз овоземаљску смрт у вечни живот). Када би се увече

гробљанска капија затворила, тај натпис су осветљавале три уличне сијалице, по једна на стубу са сваке стране и једна на средини зида, изнад капије.

Било је то, ако се тако може рећи а да не звучи глупо, гробље мога детињства и ране младости. На њему сам се учио одмерености.

Улица која је из центра града водила ка улазу у гробље постепено се и благо уздизала; гробљанска капија се видела у даљини из сваког дела те улице која је била без дрвореда. Једне вечери, неколико година пошто више нисам био у Вршцу, показивао сам пусте вршачке улице своме другу Љуби, довео га под гробљанску капију и прочитао му натпис на зиду. Разговарајући о том натпису враћали смо се натраг попречним улицама. Кад год смо пресецали улицу која је водила ка немачком гробљу, освртали смо се на осветљену гробљанску капију, ту тријумфалну капију смрти, застајкивали, погледали се и осмехивали један другоме.

Живот је био пред нама.

ДРУГ ЈЕ МАРКО...

Апсолвент права Београдског универзитета, студентски активиста и марксиста Петар Бранковић, стицајем породичних и других чудних околности, нашао се у пролеће 1941. године у Госпићу. Када је 10. априла те године Павелић прогласио своју Независну Државу Хрватску, Петар више није могао да се врати у Београд. Ступио је у партизански одред који је убрзо формиран и са којим су га повезали далеки рођаци из Широке Куле, села близу Госпића, родног места Марка Орешковића. Тако је постао, а да то још није ни знао, носилац Партизанске споменице 1941.

У августу исте године упознао је друга Марка, који је, како се то стручно каже, дизао устанак у Лици и био комесар личке групе партизанских одреда. То је било први пут да је срео личност која ће му у великој мери, а да то сама није хтела, обележити живот. Друг Марко је тада имао 46 година живота и 16 година стажа у Комунистичкој партији Југославије. У својој шеснаестој години отиснуо се у свет. У часовима искреног дивљења, слажући слике које би чуо у Марковом причању или прочитао у рукопису Маркове аутобиографије, Петар га је замишљао како вади руду у рудницима Ау-

строугарске, гради железничке пруге и ради најтеже послове у ливницама.

За време Првог светског рата друг Марко се нашао у морнарици Аустроугарске, на мађарском ратном броду Сент Иштван. Када је 1918. године на броду избила побуна, Марко је био на страни побуњеника, па је ухапшен. Спасео се затвора када је Аустроугарска капитулирала.

Због комунистичке делатности, 1929. године осуђен је на пет година робије. Казну је издржао, али се своје делатности није одрекао. Када је избио Шпански грађански рат, Марко је приступио интернационалним бригадама и борио се до краја рата на страни републике. Године 1940. био је опет у земљи, али ухапшен и затворен у Лепоглави.

Петар му се дивио читавог свог живота. Захваљујући њему, Петар је, као и многи Срби из Лике, остао у животу. Његову смрт 20. октобра 1941. године није могао да прежали. Тога дана Марка Орешковића су убили четници, после страховитог мучења. Иза њега је остала песма која се певала и после рата:

„Друг је Марко хрватскога рода,
ал' је мајка српскога народа.“

Петар је дочекао крај рата на високом положају у војсци. Ускоро је добио и чин пуковника. Друга Марка није заборавио. Првом приликом заложиио се да се на једној зеленој површини у Београду постави биста народног хероја Марка Орешковића. Своју замисао није могао да оствари. Додуше, биста је наручена, изливена у бронзи, постављена, свечано откривена, а једна месна заједница је добила Марково име, али тек много година касније. Године 1948. Петра Бранковића је, на радном месту, ухапсио његов потчињени капетан, као особу опасну по поредак, будући да се није изјаснио против Резолуције Информбироа. Штавише, био је оптужен за покушај бекства у Румунију у току импро-

визованог лова по Вршачком брегу. Успео је да се од те оптужбе одбрани, па је на Голом отоку провео само шест година.

Петрова жена Елеонора била је такође ухапшена, а њеним родитељима, који су живели у Вршцу, било је наређено да не напуштају место становања. Када би Елеонорини чак и даљи рођаци стизали у Београд, њих би већ на станици дочекивала Удба и наређивала да се врате одакле су дошли, са обавезом да се јаве у милицију чим стигну.

Петар се вратио у Београд 1954. године, а Елеонора годину дана раније. Крајем 1955. године родила им се кћерка Даница, а крајем 1956. син Јовица. Неколико година касније Елеонора је, за шест месеци, умрла од леукемије. Петар се више није женио. Радио је у једном издавачком предузећу. Децу је, док су била мала, поред своје деце одгајала Елеонорина сестра, а када су пошла у школу, Петар их је вратио кући и о њима се сам бринуо. Када сам га упознао, Јовица је ишао у гимназију, а Даница је студирала права. Убрзо се удала, напустила родитељску кућу и родила сина Ивана.

Петар је Јовицу упућивао у све тајне марксистичке науке.

„Мој Јовица“, причао је тада Петар, „већ сада зна сваки детаљ из Лењинове биографије.“

„А одакле учи?“, питао сам Петра.

Навео ми је имена неколико значајних домаћих марксистичких историчара и историчара Партије.

Ћутао сам. Петар је у животу довољно патио и, држећи се принципа да количину патње у свету не треба повећавати, нисам помињао називе књига које би Петра веома ражалостиле. Убрзо је и сам Јовица почео да чита Солжењичина. Дипломирао је на новинарству и постао инострани дописник неког београдског листа.

Петар се посветио слушању музике. Као студент је учио да свира на обои, али је свирање запустио и забо-

равио. Сачувао је само обоу, у нади да ће његова деца (тада их још није имао) или унуци уживати у њеном звуку, као и љубав према музици. Нада му се остварила: његов унук Иван је за свој четрнаести рођендан од свога деде на поклон добио обоу на којој је ускоро почео да свира.

Када се у својој 66. години пензионисао, почео је интензивно да чита. Одавно је отказао претплату на московски лист „Правда“, на који се претплатио чим је дошао са Голог отока, по угледу на друга Марка, који се није одрекао својих идеала када је изашао из затвора. У међувремену је прочитао и „7000 дана у Сибиру“ и „Архипелаг Гулаг“ и Варлаама Шаламова и Евгенију Гинзбург.

Више није био марксиста. Ни у шта више није веровао.

„За свако своје уверење нашао сам контрапример“, говорио је. „Комунизам је највећа превара човечанства“, а када би био боље воље, уместо „превара“ говорио је „заблуда“.

Већи део живота проживео је разочаран.

„Треба ли живети ако си разочаран у живот?“ било је тешко питање на које није знао да одговори.

Када је поново почео рат између Срба и Хрвата, Петар је престао да гледа телевизију, да слуша радио, да чита новине. Посматрао је свог унука Ивана када би га овај посећивао (што није било парочито често). Иван је имао седамнаест година, ишао је у гимназију, пушио и излазио из куће касно ноћу. Неколико пута је у разговору с дедом употребио фразу „Ми Срби...“ Петар га је питао:

„Шта је, да ниси и ти србнуо?“

„Деда“, одговорио је Иван, „то је сада у тренду.“

Петра Бранковића посећивао сам у његовом стану негде на Карабурми. У јесен бих га затицао како са своје терасе, касно по подне, посматра вране. Свакога

дана огромно, дугачко јато врана надлетало је Београд. Долазиле су из правца Земуна, летеле су десном обалом Дунава, почетак јата бивао је изнад Карабурме, а крај се није могао видети. Када бисмо се шетали по кеју, близу ушћа, почетак јата би био над нама, а краја није било: из неба над Земуном вране као да су извирале. Петар би застао, подизао главу, дуго посматрао и питао:

„Откуд толико врана? Да ли је то знак нечега?“

Нисам знао тачан одговор.

„Мислим да је то због отпадака. Београд је велико ђубриште. Иначе, стручњаци кажу да су то гачци.“

„Па, онда би требало да су ти гачци корисни“, рекао би Петар и наставили бисмо шетњу.

Мисао о вранама га је све више заокупљала (није прихватио термин „гачци“). Јато се са његове терасе могло видети и ујутру. Понекад би летеле врло високо, али увек у дугачком, развученом јату, а понекад ниско, толико ниско да су се поједине птице могле јасно видети. „Зашто увек лете изнад моје куће?“, питао се Петар.

Елеонора је почела све више да му недостаје. Док је радио, док су деца била код њега, иако га је губитак Елеоноре увек притискивао, имао је много мање времена да буде тога свестан.

Једнога дана затекао сам га како чита поезију Едгара Алана Поа. Књига на столу била је отворена на песми „Гавран“.

У тој песми, која је објављена још 1845. у њујоршком „Evening Mirror“-у, песник описује како је једне олујне ноћи, док је уморан и изгубљен седео над књигама тражећи утеху због изгубљене драге, чуо куцање на вратима – „само то и ништа више“. Али пред вратима није било никога – „само мрак и ништа више“. Зурио је у тај мрак, а онда је самог себе ухватио како изговара њено име – „само то и ништа више“.

Отворио је прозор, а у собу је улетео гавран и стао на бисту Паладе Атине изнад врата. На сва питања одговарао је са „никад више“. И док је размишљао шта би могле да значе те две речи које је птица понављала, поглед му је пао на сомотски јастук и тада је схватио да она неће више притискивати тај јастук – „никад више“. Молио је птицу да га ослободи сећања на њу, да извади кљун из његовог срца, да се врати у ноћ, али је одговор увек био – „никад више“. И та птица, са изгледом демона који дрема, још увек стоји на бисти Паладе Атине. Изнад ње је лампа, сенка птице је на поду, а његова душа никада више неће изаћи из те сенке – „никад више“.

Девојка у песми Едгара Алана Поа зове се Елеонора, скраћено Линора.

Пошто ме је оставио да на миру прочитам песму, запитао ме је:

„Да ли верујеш у то?“

„У шта?“

„У то 'никад више'.“

Погледао сам га и ништа нисам рекао. Он је наставио.

„Можда је све понављање, као то 'ништа више', као то 'никад више', као Бахова fuga.“

После једне шетње по кеју и посматрања врана, прошли смо неким улицама Новог Београда и стигли до споменика другу Марку. Постоље на којем се налазила биста било је ту, али не и биста. Из постоља су и даље вириле зарђале металне шипке на које је биста била причвршћена, али сада са траговима савијања и сечења. Петар није веровао. С предње стране постоља, преко Марковог имена, презимена, година рођења и смрти, и натписа „Народни херој“, налазио се залепљен плакат на којем је, крупним словима из Мирослављевог Јеванђеља, писало: „Слобода Србији“.

Прво смо ћутали. Ја сам онда псовао, а Петар је био сломљен.

„Дакле, после пола века неко нас је ослободио тог поробљивача српског народа, те лажне српске мајке“, говорио је с огромном горчином, у складу с фразама које су се тих дана могле чути, а ја сам додавао:

„Ма, ко зна ко је Марка убио, то су сигурно биле усташе, а та смрт је приказана као дело четника да би се бацила љага на читав српски народ.“

Петру није било ни до ироније ни до сарказма. Поздравили смо се и он је отишао на своју Карабурму. Следећих неколико дана није излазио из куће. Ништа није јео. Поново је читао аутобиографију друга Марка. Даница и Иван су га посетили и он им је све испричао.

„Деда“, рекао је Иван, „ала си ти острашћен! Не капираш да данас метали иду као алва.“

Петар се сетио како је једном на телевизији видео сцену из неког америчког филма која је у њему, вероватно, била најбоље место. Два мафијаша разговарају о успостављању „пословне сарадње“ са националистичким покретом у некој левој земљи. „Али, то су патриоте“, каже један од њих. „Олош се најбоље заклања патротизмом“, одговорио је зналачки онај други.

Иван није знао шта су Марко Орешковић и његова биста значили за Петра. Био је то кобни пропуст у Даничином васпитању Ивана.

Петар више није био разочаран; сада је био сувишан. Осећао се не само као да је велики део његове младости узалуд потрошен на остваривање једне заблуде, него да је чак и оно што је сматрао трајном вредношћу – учешће у ослободилачком рату заједно са другом Марком – сада поништено.

Једног јутра је спремио стан – усисао прашину, рашчистио крш у спаваћој соби, опрао судове, орибао каду у купатилу и добро је осушио. Око подне је ис-

програмирао свој компликовани касетофон „Sony“ да са једне траке непрекидно понавља само један део. Био је то моћни хор са почетка Бахове Пасије по Јовану. Извадио је из ормана свој пиштољ Лугер – ратни трофеј који је случајно преживео Удбине претресе стана, јер га је Петар једном, после рата, заборавио код Елеонориних родитеља у Вршцу – очистио га и напунио. Закључао је улазна врата и извадио кључ, ушао у купатило, легао у каду и даљинским управљачем појачао тон касетофона до даске. И док се орило „Herr, unser Herrscher...“ („Господе, наш владаоче...“) толико да му се чинило како на својој кожи осећа треперење ваздуха, опалио је себи метак у уста.

Комшије се једно време нису буниле. Пуцањ нису чули, али када је музика почела да се понавља, посумњали су да нешто није у реду. Будући да нико није отварао врата на звоно и лупање нити се одазивао на телефонске позиве, позвали су Даницу, која је имала кључ од Петровог стана.

Петар је био врло педантан. Метак је тешко оштећио базу лобање и Петар је, без свести, крварио из носа, али нигде у купатилу, осим на Петру самом и у кади није било трагова крви.

Пренели су га у болницу где су лекари констатовали да се ништа не може учинити. Умро је истог дана предвече.

ХЕГЕЛОВО ОДСЕЧЕНО УХО

Пстар Бранковић је у младости прочитао Хегелова дела зато што је тада сматрао да један обраровани марксиста и комуниста мора добро познавати претече филозофије коју исповеда. Још је Лењин, у свом познатом спису *Три извора и три саставна дела марксизма*, истакао да је Хегелова дијалектика један од та три извора и саставна дела. „Марксово учење је свемоћно, јер је тачно... Оно је законити наследник најбољег што је човечанство створило у XIX веку у лику немачке филозофије, енглеске политичке економије и француског социјализма.“ Тако је писао друг Лењин у поменутом спису. Тек је касније Петар размишљао како неко може бити законити, а неко незаконити наследник нечије *мисли*, о XIX и потоњим вековима и о томе да ли потоњи векови морају да личе на XIX.

У међувремену је прочитао и „Филозофију историје“, и „Феноменологију духа“ и „Дијалектику“. Сматрао је да би на партијским састанцима у војсци требало прорађивати Хегела, због чега су га гледали као чудака или у најмању руку необичног човека.

Петар је посумњао прво у Енгелса, па тек онда у Лењина – и то после 20 година – када је прочитао Штај-

нерових „7000 дана у Сибиру“. У Лењина је посумњао зато што није могао да поверује да се страхоте које дуго трају могу припремити преко ноћи, вољом једног јединог човека. Захваљујући таквој мисли траг га је водио од Стаљина ка великом вођи Октобарске револуције.

У Енгелса је посумњао када је први пут прочитао „Дијалектику природе“, ирационално, јер му се никада није свиђао писац који се упушта у расправу о физици са знањем математике које не превазилази познавање основних рачунских радњи.

Када смо почели да се дружимо, Петрова сумња није још допирала до Маркса, кога нисмо у разговорима помињали, а Хегел је изгледао недодирљив.

Са музиком Јохана Себастијана Баха Петар се боље упознао тек после рата, после циклуса од три предавања која је одржао уважени професор музичке академије. „Бахова музика се свиђа савременом слушаоцу зато што у њој има нешто општечовечанско“, тврдио је професор, а онда је прешао на анализу Бранденбуршких концерата. На крају је рекао да је Бах писао и црквену музику; при томе није поменуо ниједну пасију, мису, ораторијум, мотет, магнификат или кантату.

„Човек би могао да се запита да ли је Бах уопште био побожан“, сећао се тих предавања Петар, а онда би прешао на општија разматрања. „Од професора нико није тражио да Баха прогласи атеистом. Тачно је да је чланство у Партији било неспојиво с религиозношћу. Али, ако је професор био члан Партије, то није морао бити Бах. Ако професор није био у Партији, него је био само део народа, онда је, изгледа, као и народ, врло добро схватио да је оно што је добро за Партију добро и за њега, па није више помињао речи као што су 'Бог', 'пре Христа', 'после Христа' или 'Збогом!'“

При томе ме је гледао са смешком, знајући моје одушевљење врлинама ентитета који се зове „народ“.

„А слушај сад тај општечовечански карактер музике“, завршио би Петар стављајући плочу са Баховим кантатама „Gottes Zeit ist die allerbeste Zeit“ („Божје време је најбоље време“) на једној и „Aus der Tiefen rufe ich, Herr, zu dir“ („Из дубина, Господе, зовем к теби“) на другој страни.

Ја сам највише волео кантате „Wachet auf, ruft uns die Stimme“ („Пробудите се, зове нас глас“) и „Jauchzet Gott in allen Landen“ („Кличе Бог у свим земљама“), а Петар „Ein feste Burg ist unser Gott“ („Наш Бог је чврста тврђава“).

Много смо времена провели упоређујући Бахове пасије по Јовану и Матеју. Сатима смо слушали делове једне па друге пасије, разговарали о њима, читали шта о тим местима кажу стручњаци, поново их слушали и растајали се дубоко дирнути музиком. Данима ми је ујутро, после буђења, у ушима одјекивао одговор хора „Jesus von Nazareth!“ („Исус Назарећанин“) на Христово питање војницима „Wen suchet ihr?“ („Кога тражите?“) или алт уз пратњу виоле да гамба и оргуља.

Петар је често, после мог одласка, настављао да слуша музику до зоре, а ујутро би ми телефонирао да ми каже шта сам претходне ноћи пропустио да чујем или шта је измакло нашој пажњи.

Ја сам више волео Пасију по Јовану, а Петар Пасију по Матеју; прва ми се чинила драматична, а друга епска. Петар се с тим није слагао, па бисмо поново слушали други део Пасије по Матеју да утврдимо колико у њему има драмских елемената.

У једном разговору о двома Баховим пасијама присећали смо се онога што је у њима заједничко. Једна таква епизода је и одрицање Симона Петра од Христа. Зашто је Бах у обема пасијама Петрово одсецање уха слуги Малху, одрицање, кајање и плакање обрадио са толико детаља? Тема је сама по себи била захвална, али ми смо тражили још неки разлог. Нашли смо га у својеглавости и напраситости Јохана Себастијана Баха.

Бахова својеглавост је дошла до изражаја још 1705. године, када је добио четири недеље одсуства како би из Арнштата отпутовао у Либек да слуша тамошњег оргуљаша Букстехудеа. Бах је био одушевљен његовим свирањем, па је у Либеку, на своју руку, не питајући никога, остао још три месеца. Разуме се, црквени савет у Арнштату, где је Бах био запослен као оргуљаш, позвао је Баха на одговорност. Јохан Себастијан није признавао да је погрешно, сматрао је да је његово одсуствовање с посла нормална ствар. Његов заступник је пред црквеним саветом тврдио како Бах беспрекорно обавља своје дужности и да, према томе, може себи да дозволи три месеца одсуства. Црквени савет се с тим није сложио и показао је потпуно нераумевање за Бахов поступак.

Напраситост је избила на видело у епизоди са једним неталентованим ђаком. Будући без педагошког смисла, једном је Бах неког свог ученика тако изгрдио да је овај касније на улици хтео Баха да пребије штапом, али је Јохан Себастијан исукао мач и само су га његови пријатељи спречили да пробурази тог младића без слуха.

Петар и ја смо читали о тој епизоди, а у тренуцима доброг расположења и засићености музиком тражили смо, онако, разоноде ради, уз црно вино, оно што је заједничко за Баха и Симона Петра. Нисмо нашли ништа, осим исуканог мача и вере у Христа.

„Хоћеш да кажеш“, питао је Петар смејући се, „да је Бах у несрећном слуги Малху, који је остао без уха, видео свог неталентованог ученика?“

То је било бизарно и ми смо се жестоко забављали надограђујући ту сцену.

Једном сам Петру за рођендан купио филозофски речник који је уредио Данко Грлић. Тако се Петар поново сетио Хегела.

Док сам био студент, Хегела су моји професори сматрали највећим филозофом свих времена. У ствари,

колебали су се између њега и Маркса. Уопште узев, у току читавих мојих студија једино филозофско питање је било како изгледа ранг листа највећих филозофа. Мене то није занимало и више сам ишао на предавања из медицине. Тако се десило да сам истовремено слушао предавања из психијатрије и предавања о Хегелу.

Параноја је душевно обољење у чијој основи постоје сумануте идеје различитог облика, врло логичне, систематизоване и настале из „унутрашњих“ разлога, како је то формулисано у „Психијатрији са медицинском психологијом“ Србе Стојиљковића. У току те болести личност је очувана, а нарочито њена фасада. То је врло ретко обољење, али је зато број мањих или већих параноичара изван психијатријских установа огroman.

Параноја претежно погађа мушкарце после четрдесете године. Сумануте идеје параноичара разликују се од суманутих идеја других психотичара по томе што представљају логички изграђен систем. Њихова личност је у потпуности обузета тим идејама које су „чврсте, непоколебљиве, за околину доста разумљиве и вероватне“.

У једном стадијуму развоја болести појављују се сумануте идеје величине. Параноичару се јавља мисао да је он сам посебна вредност, да је изванредан стручњак и да својим знањем и способностима смета околини. Он постаје проналазач, највећи мислилац, заслужан за многа открића у науци, несвесно фалсификује своју прошлост и тамо проналази многа својства своје тренутне личности.

„Хегелова филозофија је велики систем, али никако филозофије него суманутих параноичних идеја, са елементима схизофреније“, убеђивао сам Петра који ми се смејао налазећи да је моја прича о његовој интелектуалној љубави духовита, али претерана. Ја сам био упоран.

„Апсолутна идеја је основа из које се изводи садржај свег искуства. Пази сад“, рекао бих Петру, „та

апсолутна идеја се отуђује од саме себе и постаје природа. Право схизофрено подвајање.“

Петар се слатко смејао.

„Али та идеја се враћа самој себи кроз развој природе, кроз развој човека и његове свести, кроз развој друштва, науке и филозофије. Она на крају стиже до саме себе у Хегеловој филозофији и ту остаје!“

Петар је све то знао. И у филозофском речнику Данка Грлића могло је да се прочита да је Хегелова филозофија „... захваљујући консеквентно проведеним Хегеловим принципима – по којима он сам представља крај и врхунац филозофије – вредновање свеколике традиције на основу критеријума који одређује место филозофима по томе да ли стоје ближе или удаљеније од његовог дијалектичког мишљења“.

„Па тај човек, као параноичар, целокупну еволуцију неживе и живе природе схвата као своју личну прошлост“, завршио сам своје излагање и подсетио Петра на епизоду у којој Хегел на нечију примедбу да се чињенице не слажу с његовим идејама одговара: „Утолико горе по чињенице.“ Било је то у складу с дијагнозом Хегелове болести: једина мана параноичаровог добро уређеног система је одсуство контакта са стварношћу. Додуше, то тада никоме није могло бити јасно, јер је параноја постала медицински појам тек 29 година после Хегелове смрти, 1860. године.

„Да није било марксизма“, рекао сам, „за Хегела би знали само стручњаци.“

Петар се с тим сложио, али нисам приметио да је битно променио свој став према Хегелу. То је остало тако све док једнога дана нисмо поново слушали Пасију по Матеју, у једном новом извођењу, и седели једно време неми, свако са својим мислима. Тада сам показао Петру чланак Јоакима Кајзера о тој пасији, који сам нашао у књижици добијеној уз компакт диск.

Пасија по Матеју је после Бахове смрти 1750. године први пут изведена после скоро 80 година, 11. и 21. марта

1829. у Берлину. Феликс Менделсон је направио пројекат да изведе Пасију по Матеју на основу пронађеног Баховог рукописа. Тај пројекат су подржавали Едуард Девријент, који је у Пасији певао Христа, и стари и конзервативни Целтер, Менделсонов учитељ и Гетеов пријатељ, који је у извођењу Пасије био хоровађа. Дириговао је Феликс Менделсон.

После првог извођења Целтер је приредио вечеру. Поред Девријентове жене, за столом, седео је неки старији човек који јој је много досађивао. На крају је она тихо запитала Менделсона: „Sagen Sie mir doch, wer ist der dumme Kerl hier neben mir?“ („Реците ми, ко је овај глупак овде поред мене?“). Феликс је одговорио: „Der dumme Kerl da neben Ihnen ist der berühmte Philosoph Hegel“ („Глупак поред вас је чувени филозоф Хегел“).

Хегел, изгледа, ништа није схватио од Бахове музике. Целтер је писао Гетеу о оба концерта. У другом писму он каже: „Филозофи... се односе према нама музичарима као што се ми односимо према њиховој филозофији, од које не разумемо ништа... На пример, Хегел. Он сада разматра музику са својим Колегијумом. Он сада каже: ова музика није права; свакако се може рећи да је музика напредовала, али то кретање није било правилно усмерено.“

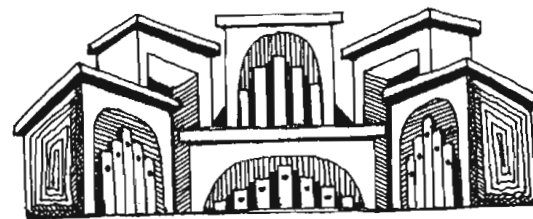
Петар се најзад уозбиљио. Хегел је према Баховој Пасији по Матеју имао исти онај однос који је имао према јадним чињеницама: „Уколико Бахову музику не осећам, утолико горе по Бахову музику.“

То је био крај наших иоле озбиљнијих разговора о Хегелу. Само понекад, када бисмо слушали сцене у којима Симон Петар одсеца Малху ухо, Петар би ме погледао са смешком: знао је шта мислим.

„Како би тек звучали описи тих сцена да је стари Јохан Себастијан могао да зна Хегелову филозофију и његову музичку неосетљивост! Уместо неталентованог ученика на кога је потезао мач могао би у лику Малха да гледа Георга Вилхелма Фридриха Хегела.“

„Der dumme Kerl“, што би рекла госпођа Девријент.

После Петрове смрти његова кћерка Даница ми је понудила да за успомену на Петра узмем из његове библиотеке неку књигу. Листајући књиге, наишао сам на Грлићев „Лексикон“ који сам му некада поклонιο. У њему се налази Хегелова слика. Сасвим случајно сам „Лексикон“ отворио на страници где се она налази и видео да је Петар на тој слици оловком ишарао место где би, испод дуге косе, требало да буде десно ухо.

О ПИСЦУ

Александар Крон је рођен у Вршцу 1937. године. До сада се бавио науком. Објављивао је радове из математичке логике. Редовни је професор Филозофског факултета у Београду. Ово је његово прво књижевно дело.

САДРЖАЈ

Да ли су Боба и Буца могли да постану совјетски пуковници	5
Госпође Леле покојни муж и друг Црвени	9
Чиста љубав	15
Коза	22
Како је Буца хтео да сруши народну власт	29
Посмртна маска Агамемнона	37
Буца се сећа и ничега се не боји	45
Два Буцина сна. Буца предвиђа своју смрт	52
Буцина кучка и тачно време Буцине смрти	59
Марусја	62
Булевар Лењина	71
Офицерам и солдатам...	80
Madame	85
Моја Јелена	90
Последњи пријатељ мога оца	98
Тријумфална капија смрти	107
Друг је Марко...	110
Хегелово одсечено ухо	118

Александар Крон
ТРИЈУМФАЛНА КАПИЈА СМРТИ
и друге кратке приче

Издавачи

ГУТЕНБЕРГОВА ГАЛАКСИЈА
Београд, Папчићева 8
Оснивач: Мише С. Баврлић

ВАЉЕВСКА ШТАМПАРИЈА
Ваљево, Љубостињска улица 12

Технички уредник и вишејте
ДРАГАНА НОВАКОВИЋ

Коректор
МАРИЈА РАДОВИЋ

Тираж
500 примерака

ISBN 86-7058-046-2

Штампа

ВАЉЕВСКА ШТАМПАРИЈА
Ваљево, Љубостињска улица 12

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

886.1-32

КРОН, Александар

Тријумфална капија смрти и друге кратке приче / Александар
Крон. – Београд : Гутенбергова Галаксија; Ваљево : Ваљевска штам-
парија, 1996 (Ваљево : Ваљевска штампарија). – 127 стр. ; 20 см. –
(Библиотека 'Упершон' ; књ. 1)

Тираж 500. – О писцу: стр. 126.

ISBN 86-7058-046-2

ИД=47895820
